

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу**

Загорська Ірина Олександрівна

**Освідувння в системі слідчих (розшукових) дій/ Investigations in
the system of investigation (search) operations**

Спеціальність: 081 – Право
магістерська програма – Право

Магістерська робота

Виконала студентка групи
ПРМ-23 Загорська І. О.

Науковий керівник
к.ю.н., доц. Н.З.Рогатинська

Магістерську роботу допущено
до захисту

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.З.Рогатинська**

Тернопіль – 2018

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 102 сторінки, список використаних джерел складає 73 найменування.

Мета магістерської роботи: комплексний аналіз нормативних положень, а також наукових підходів та концепцій щодо визначення місця освідування в системі слідчих (розшукових) дії, його сутності, мети, організаційних і тактичних особливостей проведення, дослідження проблемних практичних питань, пов'язаних з проведенням даної процесуальної дії, а також внесення пропозиції щодо можливих шляхів їх вирішення та удосконалення чинного законодавства.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у зв'язку з практичним провадженням слідчої (розшукової) дії освідування особи.

Предметом дослідження є концептуальні наукові напрацювання, а також положення нормативно-правових актів як вітчизняного, так і зарубіжного законодавства, присвячені питанням сутності освідування, процесуальним вимогам та особливостям порядку і умов його проведення.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що у ході дослідження було вперше проведено системний аналіз слідчої (розшукової) дії освідування та сформовано ряд висновків та пропозицій, що відповідають вимогам новизни, а саме:

- вперше дано комплексну характеристику наявних підходів до розуміння сутності та змісту поняття освідування;
- запропоновано вичерпну аргументацію щодо доцільності розглядати освідування винятково як самостійну ланку у загальній структурі слідчих (розшукових) дій;
- дістали подальшого розвитку питання процесуального порядку провадження та суб'єктного складу освідування;
- вперше системно визначено умови та підстави щодо можливості застосування примусу при його проведенні;

- піднято питання тактичних особливостей проведення освідчування при розслідуванні окремих груп злочинів, зокрема, таких як згвалтування, умисне вбивство тощо;
- внесено пропозиції щодо удосконалення положень чинного законодавства, які регулюють проведення освідчування.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, освідчування, сліди злочину, особливі прикмети, учасники освідчування, процесуальний примус, протокол освідчування.

RESUME

Master's thesis contains 102 pages, the source code is 73 copies.

The purpose of master's work: a comprehensive analysis of normative provisions, as well as scientific approaches and concepts for determining the place of study in the system of investigators (investigators), its essence, purpose, organizational and tactical features, the study of problematic practical issues associated with the conduct of this procedural actions, as well as making suggestions on possible ways of their solution and improvement of the current legislation.

The object of research is the social relations that arise in connection with the practical conduct of the investigative (investigative) investigation of the person.

The subject of the research is the conceptual scientific developments, as well as the provisions of normative acts of both domestic and foreign law, devoted to the issues of the essence of learning, procedural requirements and the peculiarities of the procedure and conditions for its conduct.

The scientific novelty of the obtained results is determined by the fact that in the course of the research the systematic analysis of investigative (investigative) activity of the study was conducted for the first time and a number of conclusions and proposals that meet the requirements of novelty were formed, namely:

- for the first time, a comprehensive description of the available approaches to understanding the essence and content of the concept of learning is given;

- a comprehensive argument is suggested as to expediency to consider the study exclusively as an independent link in the general structure of investigative (search) actions;

- got further development of the issue of the procedural order of proceedings and the subject structure of the study;

- for the first time, the conditions and grounds for the possibility of applying coercion during its conduct are systematically determined;

- raised the question of tactical peculiarities of conducting research in the investigation of certain groups of crimes, in particular, such as rape, deliberate murder, etc .;

- proposals were made to improve the provisions of the current legislation that regulate the conduct of the study.

Key words: investigation (search) operations, investigations, traces of a crime, special signs, participants of investigations, procedural coercion, protocol of investigations.

АНОТАЦІЯ

Загорська Ірина Олександрівна. Освідування в системі слідчих (розшукових) дій. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 081 – Право. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

В магістерській роботі висвітлено сутність та зміст слідчої (розшукової) дії освідування, визначено мету, завдання та учасників досліджуваної дії. Обґрунтовано правомірність застосування процесуального примусу, за наявності необхідних підстав, та здійснено аналіз інших процесуальних особливостей проведення освідування. Досліджено практичні питання щодо тактичних прийомів освідування, зокрема, з урахуванням специфіки особи-освідуваного чи групової належності вчиненого ним діяння.

ANNOTATION

Zahorska Iryna Oleksandryvna. Investigations in the system of investigation (search) operations. – Manuscript.

Research on obtaining an educational qualification level "Master" in the specialty 081 – Jurisprudence. – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2018.

In the master's thesis the essence and content of investigative (search) activity of education is elucidated, the purpose, tasks and participants of the investigated activity are defined. The legitimacy of the use of procedural coercion was justified, if necessary, and an analysis of other procedural peculiarities of conducting the study was carried out. The practical questions concerning tactical methods of exploration, in particular, taking into account the specifics of the personality or the group membership of the act committed by him, are investigated.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Теоретичні засади визначення сутності освідування як слідчої (розшукової) дії	
1.1. Еволюція поняття та нормативно-правового регулювання «освідування»	8
1.2. Проблемні питання визначення сутності та значення освідування як слідчої (розшукової) дії за чинним законодавством України	17
1.3. Мета та завдання проведення освідування	28
Висновки до Розділу I	39
РОЗДІЛ II. Процесуальні особливості проведення освідування: нормативні вимоги та практичні питання	
2.1. Окремі аспекти процесуальної регламентації та учасники освідування	40
2.2. Можливість застосування процесуального примусу при проведенні освідування	52
Висновки до Розділу II	62
РОЗДІЛ III. Тактика проведення освідування.	
3.1. Загальні положення щодо тактичних прийомів та етапів проведення освідування	64
3.2. Тактичні особливості організації освідування при розслідуванні окремих видів злочинів	84
3.3. Тактика освідування неповнолітніх	88
Висновки до Розділу III	90
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	94
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми. Досягнення цілей та завдань кримінального судочинства, притягнення особи до кримінальної відповідальності та доведення поза всякими сумнівами її вини у скоєнні конкретного злочину, беззаперечно, вимагає повного та всебічного опрацювання усіх можливих джерел отримання доказової інформації в рамках відповідного провадження. В той же час, очевидно, що реалізація зазначеної мети не може здійснюватись за рахунок нівелювання цінності фундаментальних правових принципів та основоположних прав та свобод кожної людини і громадянина, визначених Конституцією та законами України. Відтак, процесуальний порядок, умови та особливості застосування на практиці слідчих (розшукових) дій як першочергових засобів одержання такої інформації й, перш за все, тих, що за своєю сутністю граничать на межі посягання на особисту свободу та недоторканість будь-якої особи, потребують особливої уваги та ґрунтовної нормативної регламентації. Саме однією з таких процесуальних дій є освідчування особи.

Дана слідча дія не є новою як для кримінально-процесуальної доктрини, так і для слідчої практики, однак, станом на сьогоднішній день, серед представників наукового співтовариства досі немає єдиного підходу до розуміння її сутності та змісту. Прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу 2012 року внесло ряд коректив у стан законодавчої регламентації вказаної дії, однак чимало аспектів щодо процесуального порядку, можливих учасників, а також тактики її проведення ще й досі залишаються не врегульованими.

Зважаючи на те, що зазначена процесуальна дія опосередковує собою процес забезпечення досудового розслідування багажем вкрай важливих, з точки зору з'ясування фактичних обставин справи та визначення причетних осіб, доказів, а також беручи до уваги специфіку об'єкта освідчування, вважаємо необхідним ґрунтовно дослідити усі процесуальні аспекти її проведення як передумову підвищення якості та ефективності її практичного застосування.

Мета та завдання дослідження. Метою даної роботи є комплексний аналіз нормативних положень, а також наукових підходів та концепцій щодо визначення місця освідування в системі слідчих (розшукових) дії, його сутності, мети, організаційних і тактичних особливостей проведення, дослідження проблемних практичних питань, пов'язаних з проведенням даної процесуальної дії, а також внесення пропозиції щодо можливих шляхів їх вирішення та удосконалення чинного законодавства.

Задля досягнення визначеної мети в рамках даного дослідження нами поставлено та реалізовано наступні **завдань**:

- Розглянути еволюцію поняття «освідування» в історичній ретроспективі, опираючись на положення відповідних нормативно-правових актів;
- Провести аналіз сучасних підходів до визначення сутності освідування як слідчої (розшукової) дії;
- З'ясувати місце освідування у загальній системі засобів одержання доказової інформації згідно чинного законодавства;
- Встановити безпосередню мету та завдання досліджуваної дії;
- Розкрити зміст юридичних та фактичних підстав його проведення;
- Визначити коло обов'язкових та факультативних учасників освідування;
- Розглянути дану дію крізь призму правомочності застосування процесуального примусу;
- Поетапно проаналізувати тактичні прийоми його проведення та визначити особливості їх застосування при розслідування окремих видів злочинів чи щодо окремих суб'єктів.

Об'єктом даного дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у зв'язку з практичним провадженням слідчої (розшукової) дії освідування особи.

Предметом дослідження є концептуальні наукові напрацювання, а також положення нормативно-правових актів як вітчизняного, так і зарубіжного

законодавства, присвячені питанням сутності освідування, процесуальним вимогам та особливостям порядку і умов його проведення.

Методологія наукового дослідження.

У процесі написання даної роботи використовувались як загальнонаукові, так і спеціально-правові методи дослідження, зокрема:

1) діалектичний метод – задля дослідження сутності та розкриття змісту базових понять, таких як «освідування», «сліди злочину» тощо.

2) історико-правовий – розгляд у історичній ретроспективі генезису та еволюції поняття освідування та стану його нормативно-правового регулювання.

3) порівняльно-правовий – аналіз наукових підходів до трактування окремих аспектів в рамках досліджуваної тематики, а також норм діючого та попереднього законодавства у їх зіставленні та протиставленні.

4) метод абстрагування – для виокремлення найбільш істотних питань, що потребують вирішення.

5) аналізу – вивчення сутнісних характеристик об'єкта за допомогою почергового ґрунтового дослідження окремих його сторін.

6) комплексний метод – при підведенні підсумків, узагальненні отриманих результатів.

7) логічний, системний, структурно функціональний методи тощо.

Дослідженню окремих аспектів інституту освідування та його практичної реалізації приділяли увагу чимало провідних вітчизняних вчених-криміналістів, серед яких, зокрема, В. П. Бахін, А. А. Благодир, В. І. Галаган, Г.І. Грамович, В. О. Гусева, В. Г. Дрозд, О. М. Дуфенюк, А. В. Даниленко, О. М. Калачова, О. В. Капліна, С. С. Клочуряк, В. П. Колмаков, А. І. Кунтій, Л. С. Купріянова, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков, І. Л. Петрухін, Т. І. Савчук, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, Ю. Г. Торбін, Ж. В. Удовенко, В. Ю. Шепітько, К. О. Чаплинський та інші. Значущість проведених ними наукових досліджень не підлягає жодним сумнівам, оскільки, як свідчать статистичні дані, дана слідча дія почала все частіше застосовується у правоохоронній практиці і стала досить

розповсюдженим способом збирання фактичних даних під час досудового розслідування. Проте, частина окреслених питань так і не отримала ними однозначної оцінки, а тому потребують поглибленого опрацювання та систематизації.

Нормативно-правовою основою роботи є положення таких актів чинного законодавства як Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють процедуру провадження слідчих (розшукових) дій.

Наукова новизна одержаних результатів. У ході дослідження було вперше проведено системний аналіз слідчої (розшукової) дії освідування та сформовано ряд висновків та пропозицій, що відповідають вимогам новизни, а саме:

- вперше дано комплексну характеристику наявних підходів до розуміння сутності та змісту поняття освідування;
- запропоновано вичерпну аргументацію щодо доцільності розглядати освідування винятково як самостійну ланку у загальній структурі слідчих (розшукових) дій;
- дістали подальшого розвитку питання процесуального порядку провадження та суб'єктного складу освідування;
- вперше системно визначено умови та підстави щодо можливості застосування примусу при його проведенні;
- піднято питання тактичних особливостей проведення освідування при розслідуванні окремих груп злочинів, зокрема, таких як згвалтування, умисне вбивство тощо;
- внесено пропозиції щодо удосконалення положень чинного законодавства, які регулюють проведення освідування.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та рекомендації, наведені нами за результатами проведеного дослідження, можуть знайти свій подільний розвиток у:

- *науково-дослідному процесі*: стати підґрунтям подальших наукових досліджень та теоретичних розробок з приводу окресленої проблематики;
- *навчальному процесі*: бути використаними при підготовці навчально-методичних, лекційних матеріалів, проведенні колоквиумів тощо;
- *практичній діяльності та правотворчості*: для усунення колізій та покращення стану нормативно-правового регулювання як першочергового фактору забезпечення успішного застосування даної дії для досягнення цілей та завдань досудового розслідування.

Структура магістерської роботи. Наукова робота структурно складається зі вступу, що висвітлює її мету та актуальність дослідження, трьох взаємопов'язаних розділів, присвячених окремим практичним питанням в рамках окреслено тематики, поділених на підрозділи (загалом вісім підрозділів), висновків до кожного розділу та загальних висновків, що відображають результати, отримані у процесі дослідження. Список опрацьованої літератури складається з 73 найменувань. Загальний обсяг роботи – 102 сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ОСВІДУВАННЯ ЯК СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ

1.1 Еволюція поняття та нормативно-правового регулювання «освідування».

Задля забезпечення цілісного та послідовного розуміння сутності та значення освідування як одного із способів одержання доказової інформації у кримінальному провадженні, визначення його місця у системі слідчих (розшукових) дій та виокремлення процесуальних особливостей проведення при розслідуванні тієї чи іншої групи злочинів, доцільно, перед усім, розглянути процес історичної еволюції даного поняття та його нормативно-правового закріплення у національному законодавстві, в. т. ч. проводячи паралелі та порівняльно-правовий аналіз і з законодавством сусідніх держав, зокрема таких як Росія, Молдова, Білорусь тощо.

То ж, як стає очевидно зі змісту історичних джерел, поняття «освідування» для кримінально-правової доктрини не є новим. Однак, варто зауважити, що у наближеному до сучасного трактування розумінні воно отримало своє нормативне підґрунтя лише у ХІХст.

Своїм корінням дане поняття сягає ще періоду ХІІІ-го століття. У первинному значенні воно пов'язувалось із дослідженням мертвих тіл, тобто ним оперували у разі проведення огляду трупів, і лише згодом його зміст розширили, включивши до нього також відповідні дії щодо живих осіб. Проте, жодних законодавчих джерел, що слугували б свідченням нормативної регламентації даного процесу в означений період дослідниками не згадується.

Проводячи огляд актів законодавства в історичній ретроспективі, в рамках досліджуваного питання, варто звернути увагу на Литовські статuti, що, будучи перевиданими у трьох редакціях (1529, 1566 та 1588 рр.), являли собою основний збір законів Великого князівства Литовського та вміщували норми як державного, так і цивільного та кримінального (карного) права. Сам

термін «освідування» у положеннях вказаних документів ще не фігурує, але вони включали у себе норми, що висвітлювали його сутність.

Так, зокрема Розділ 11 артикуль 2 "Статуту Вялікага княства Літоускага" 1566 року закріплює, що "...если бы квалтомъ на домъ наЪхаль и не забиль, только ранить; тогда также маеть тотъ квалтъ оповЪдати и раны оказати околичными сусЪдьми..."; в артикулі 26 цього ж розділу засвідчено: "...тотъ маеть присегнути на ранахъ своихъ..."; в артикулі 35 вказано, що необхідно "...по зраненью оказати раны и шкоды свои людемъ стороннымъ околичнымъ сусedomъ и обжаловати вряду, такъ тежъ раны оповЪдати и въ книги записати, а при том оповЪданью самъ маеть на ранахъ и на шкодахъ своихъ поприсегнути..." [19, с.9].

Співзвучні за змістом положення містяться також і у Статуті 1588р.

Таким чином, ми доходимо висновку, що аналізовані джерела закріплюють вимогу засвідчення слідів скоєння злочину, зокрема, шляхом демонстрації ран чи будь-яких інших наявних тілесних ушкоджень, повідомлення про них та документування відповідної інформації, а від так дають підстави говорити про нормативну вказівку на необхідність вчинення процесуальних дій з метою фіксації ушкоджень, які знаходяться на тілі потерпілого та є наслідками злочинних дій.

Однак, як вже зазначалось, безпосередньо поняттям «освідування» законодавці того періоду ще не оперували. Цей термін знаходить своє відображення в законодавстві аж початку XIX ст., зокрема у положеннях чинного на той час на теренах України «Зводу законів Російської імперії» 1832р. Вказаний нормативно-правовий акт структурно складався з 15-ти томів, поділених на книги, розділи та глави і являв собою систематизоване зібрання діючих законів Російської імперії, згрупованих за тематикою.

За ствердженнями науковців, саме у «Зводі...» кримінальне право вперше виділено як окрема галузь права [46]. Зокрема, Книга I тому XV-го включала норми як Загальної, так і Особливої частин кримінального права, містила основні дефініції, визначала систему злочинів та міри покарання за їх вчинення.

Безпосередньо поняття «освідування» наведено у загальних положеннях про дослідження події та про огляд. Так, за статтею 948 Зведення законів, том XV, наявні ознаки злочину, будь-які сліди гвалту мають бути завжди освідувані [19, с. 9]. Таким чином, була закріплена нормативна вимога необхідності проведення відповідної процесуальної дії.

В подальшому, на підставі цього, Є. Колоколовим було складено зразок журналу «Об освідетельствованіи явственныхъ признаковъ преступленія: боя, увгчья и всякихъ другихъ слгдговъ насилля», зміст якого не лише слугував свідченням практичної реалізації задекларованих положень, але і вказував на розмежування двох видів освідування: слідчого, що, за будь-яких умов, повинно було проводитись у присутності «обізнаних осіб», та медичного [19, с. 9-10].

Про при це, до середини ХХ ст. все ж простежувалась тенденція до певного співставлення чи наближення за змістом понять «огляду» та «освідуванн» як процесуальних дій.

В означеному контексті доцільно проаналізувати норми Статуту кримінального судочинства 1864 року, адже у його тексті фігурували як один, так і інший зі згаданих термінів, та, не зважаючи на те, що вони не використовувались як ідентичні за значенням, конкретних відмінностей між ними також не визначалось. Такої ж думки дотримується один із науковців того часу – М. Разін – розглядаючи освідування як огляд уповноваженим законом органом предметів чи осіб з ціллю отримання доказів події чи перевірки вже отриманих доказів; а огляду чи освідванню могли бути піддані будь-які об'єкти, що могли дати названі докази, – місцевість, розташування будинку, ... окремі предмети чи особи, – наприклад, з метою встановити, чи не зберегли вони сліди крові, чи не має інших слідів боротьби і т. п. [28, с. 15].

Таким чином, аналіз змісту положень Статуту свідчить про те, що процес освідування, маючи вже певне нормативне підґрунтя, наразі чітко не відмежований законодавцем як окрема слідча дія, однак, вже на цьому етапі ми

можемо побачити відокремлення ряду різновидів освідування за критерієм суб'єкта проведення, а саме:

- 1) освідування, що проводиться судовим слідчим – слідче;
- 2) освідування через обізнаних осіб – спеціалістів у певній галузі знань чи роді занять;
- 3) судово-медичне – освідування, про проводиться судовим лікарем.

Кожен із вказаних видів, у свою чергу, регламентувався з деталізацією окремих процесуальних вимог.

Так, у першому випадку, уповноваженим суб'єктом виступав саме судовий слідчий, але, окрім цього, нормами Статуту вимагалась присутність не менш як двох понятих, до яких, у разі неявки до слідчого, за відсутності поважних причин, могли бути застосованими фінансові санкції, а при проведенні освідування щодо жінки понятими повинні були запрошуватись саме заміжні жінки (ст. 315, 321-324). Під час проведення даної процесуальної дії допускалась присутність інших учасників судового процесу, однак, як цілком слушно зауважував М. В. Духовський, практична реалізація цього права можлива лише у разі завчасного інформування останніх про її проведення, що далеко не завжди мало місце, оскільки на слідчого такий обов'язок – інформувати – не покладался. Більше того, могло мати місце невідкладне проведення даної слідчої дії (ст. 316).

Характерні особливості мало також освідування через обізнаних осіб, зокрема:

– проводилось у разі необхідності наявності спеціального досвіду чи знань у науці, творчості, ремеслі чи іншій сфері задля встановлення фактичних обставин справи (ст. 325);

– до категорії вказаних осіб могло бути віднесено вчителів, лікарів, фармацевтичних працівників, спеціалістів технічної галузі знань, інших осіб, що впродовж періоду своєї професійної діяльності набули достатнього досвіду (ст. 326);

– за відсутності перепон здійснювалось у присутності понятих та слідчого, що, у свою чергу, обов’язково проводив попередній зовнішній огляд наявних ознак злочину, а також міг надавати пропонований перелік питань, що потребують вирішення, обізнаним особам (ст. 330-332).

Вказаний перелік ознак, за винятком положення щодо понятих, на думку таких науковців як В. І. Галаган, С. С. Клочуряк, роблять даний вид прототипом сучасної судової експертизи.

До умов, за яких, згідно положень Статуту, проводилось судово-медичне освідування відносились:

– необхідність освідування мертвих тіл, слідів насильства чи стану здоров’я, а також різних видів пошкоджень (ст. 336);

– за результатами проведення судовий лікар у визначений термін повинен скласти відповідний акт;

– допускається також повторне проведення – переосвідування;

– щодо учасників даної слідчої дії, то для освідування тіла монаха чи священнослужителя запрошували також представника духовенства, а слідчий міг бути присутнім, за винятком освідування особи жіночої статі, у разі необхідності оголення прихованих частин тіла та її вимоги.

Крім цього, залежно від процесуального статусу особи, щодо якої проводилось освідування, виокремлювали освідування потерпілого, обвинуваченого та обвинуваченого, у якого наявні певні душевні чи психічні розлади [28, с 18-20].

Загалом, на нашу думку, положення даного законодавчого акту суттєво вплинули на тогочасний стан нормативного забезпечення освідування як слідчої дії, значною мірою конкретизувавши та деталізувавши процесуальний порядок його проведення. Однак, ряд фундаментальних аспектів, таких як визначення безпосередньої мети та завдання, окреслення вичерпного кола досліджуваних об’єктів, продовжують залишатись неврегульованими.

Співзвучну думку висловлювали як окремі фахівці досліджуваного періоду, зокрема В. П. Даневський, що, будучи процесуалістом, звертав увагу

на незадовільний стан провадження на етапі попереднього слідства з причин недостатнього нормування законодавчої бази, насамперед Статуту, так і сучасні науковці.

Подальші корективи нормативно-правового регулювання мали місце за часів радянської влади. У 1919р. Народним комісаріатом юстиції УРСР було прийнято Інструкцію для народних слідчих. Положення Інструкції також стали вирішенням усіх наявних суперечностей щодо розмежування понять огляду та освідування, об'єднуючи їх у одній главі, однак закріплювали ряд характерних процесуальних вимог щодо проведення останнього, а саме:

- необхідність присутності двох понятих, якими можуть виступати особи, що не мають жодного відношення до справи;

- якщо мова іде про освідування жінок, то:

- а) понятими могли бути лише особи цієї ж статі;

- б) примусове освідування щодо них заборонялось, за винятком жінок, притягнутих як обвинувачені;

- в) за їх проханням, при необхідності оголення певної частини тіла, народні слідчі повинні були покинути приміщення;

- за результатами даної слідчої дії, у випадку, якщо суб'єктами проведення виступали безпосередньо народні слідчі, складався протокол. У разі ж її проведення судовим лікарем – відповідний акт. Якщо такий акт викликав певні сумніви допускалось проведення переосвідування.

Предметом освідування, згідно законодавства, могли виступати як живі особи, так і тіла мертвих. крім цього, окремо регламентувалась можливість проведення освідування з метою дослідження розумових здібностей обвинуваченого, що могло проводитись і за ініціативою родичів останнього, проте така ініціатива не носила для слідчого імперативного характеру.

Вказані приписи не зазнали суттєвих змін у і наступній Інструкції – 1921р., що лише вдосконалила деякі з них, розширивши їх зміст. Зокрема, наводиться перелік суб'єктів, що підлягають освідуванню, включаючи свідків, впроваджується вимога щодо проведення освідування вдень, крім невідкладних

випадків, а положення щодо понятих однієї статі з освідуваною особою стає універсальним (стосується вже не лише жінок). Згідно даної Інструкції, можливою стає участь спеціалістів-експертів, що, опираючись на визначену слідчим мету цієї процесуальної дії у конкретному випадку та дані попереднього слідства, проводять освідування та складають висновок за його результатами. Проте, якщо проводити паралель з нормами чинного законодавства, такого роду діяльність швидше може розглядатись як судова експертиза [17, с. 11].

Суттєвих зрушень чи вдосконалення нормативно-правового регулювання освідування як процесуальної дії не відбулось і з прийняттям та набранням чинності кодифікованими актами кримінального процесуального законодавства, такими як КПК УРСР 1922 та 1927 рр. Вказані документи також закріплювали вищевикладені положення щодо суб'єктного складу, процедури проведення та способів фіксації результатів освідування, проте суперечливість окремих формулювань все ще не дає підстав говорити про регламентацію освідування як самостійної слідчої дії [68, с. 39].

Така ж позиція побутує і серед числа вітчизняних дослідників. Так, зокрема, К. О. Чаплинський, досліджуючи поняття та сутність освідування, зауважував, що науковці 20-х років минулого століття здебільшого розуміли це як діяльність лікаря чи спеціаліста в сфері медицини, на яких покладалось виконання завдання слідчого у разі, коли для цього необхідні були спеціальні знання. У 60-х роках, зважаючи на збільшення нормативно-правової бази та конкретизацію окремих приписів, серед дослідників сформувався дві позиції: одні розглядали його як один з різновидів огляду, інші – як слідчий огляд, при проведенні його слідчим, або ж як експертизу, у разі залучення судово-медичного експерта [67, с. 450].

На нашу думку, це обумовлювалось, насамперед, тим, що у прийнятому 28 грудня 1960 року Кримінально-процесуальному кодексі положення щодо освідування та огляду були об'єднані у одній главі – Глава 17 «Огляд, освідування, відтворення обстановки та обставин події». Проводячи

порівняльний аналіз норм даної глави, присвячених зазначеним процесуальним діям, зокрема ст. 190 та 193, варто звернути увагу на наступні аспекти:

1) мета проведення: в першому випадку – коли мова іде про проведення огляду – нею є виявлення слідів злочину, інших речових доказів, з'ясування обстановки чи інших обставин, що мають значення для справи; в другому – виявлення або засвідчення особливих прикмет;

2) джерело отримання інформації: при огляді ними є місцевість, приміщення (в. т. ч. житло чи інше володіння особи), предмети та документи; освідуванню підлягають суб'єкти, наділені певним процесуальним статусом: підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий;

3) суб'єкт проведення: перша із досліджуваних процесуальних дій проводиться слідчим, що, за необхідності, може залучити незаінтересованого у результатах спеціаліста; друга – або слідчим, або судово-медичним експертом чи лікарем за його вказівкою (щодо останнього законодавець вводить поняття «судово-медичне освідування» [51, с. 123].

Таким чином, звертаючи увагу на визначені характерні особливості, вважаємо більш об'єктивною думку тих науковців, що почали розглядали освідування як самостійну слідчу дію, з власною метою, завданням та процесуальними особливостями проведення. При цьому, не безпідставно виділялось і два його види: слідче та судово-медичне, оскільки це чітко впливало зі змісту ч.1 та ч.2 ст. 193 КПК 1960р. Більше того, останнє поняття настільки укорінилось в правовій доктрині, що і дотепер такі дослідники як Є. Д. Лук'янчиков, Ю. А. Чаплинська продовжують оперувати цим поняттям з наголосом на його практичну доцільність, хоча чинне законодавство цього не передбачає.

Даний документ був основою кримінально-процесуального законодавства до прийняття ВР України 13 квітня 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу, що набрав чинності 20 листопада 2012р. Станом на сьогоднішній день саме він виступає базовим нормативним підґрунтям провадження на всіх стадіях кримінального судочинства, в. т. ч. що стосується

визначення та процесуальної регламентації процедури проведення слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ч.1 ст. 241 КПК України освідування – це слідча дія, яку здійснює слідчий або прокурор задля виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, за відсутності необхідності проводити судово-медичну експертизу [3, с.134].

Отже, даний законодавчий акт як структурно, так і змістовно, виділяє освідування в самостійну слідчу дію. Проте, сучасний стан нормативного регулювання все ж не дає можливості однозначно вирішувати всі поточні практичні питання, у зв'язку з чим серед практиків та науковці продовжують точитись дискусії як щодо сутності, так і щодо тактичних особливостей проведення освідування та необхідності удосконалення відповідних норм законодавства.

1.2. Проблемні питання визначення сутності та значення освідування як слідчої (розшукової) дії за чинним законодавством України.

Чітке та однозначне розуміння сутності кожної процесуальної дії є необхідною передумовою належної реалізації на практиці усіх нормативних приписів з метою досягнення цілей та виконання завдань кримінального судочинства із дотриманням прав та забезпеченням законних інтересів учасників кримінального провадження.

Чинний КПК України, у порівнянні з КПК 1960р., вніс ряд коректив у напрямі конкретизації положень щодо проведення слідчих (розшукових) дій та удосконалення способу їх нормативного регулювання. Так, зокрема, змін зазнала і процесуальна регламентація освідування як слідчої (розшукової) дії. Проте, попри нормативне закріплення поняття «освідування» і основних процесуальних вимог до його проведення, серед науковців продовжують точитись жваві дискусії як щодо самої дефініції, так і щодо інших сутнісних аспектів даної процесуальної дії. Більше того, наявна нормативна база піддається критиці не лише з боку представників наукового співтовариства. Як зазначає К. О. Чаплинський, дані анкетування, проведеного серед працівників слідчих підрозділів, свідчать про те, що 32 % опитаних вважають за необхідне покращити тактику проведення освідування, а 87% – уточнити та доповнити окремі положення на законодавчому рівні [67, с. 450].

Окреслена ситуація, на нашу думку, вимагає, перед усім, чіткого визначення місця освідування в системі засобів отримання доказової інформації в кримінальному провадженні, та формування єдиного та однозначного підходу до розуміння його сутності.

Отже, пошук шляхів вирішення поставленого завдання вважаємо доречним розпочати з аналізу побутуючих позицій щодо трактування поняття «освідування» у науковій та навчальній літературі. Варто зауважити, що основні відмінності у наявних підходах, здебільшого, зводяться до протиставлення розуміння освідування як самостійної дії, та як різновиду слідчого огляду.

Згідно визначення, наведеного в Тлумачному словнику В. Даля «освідувати» означає «старанно дивитися, пильно оглядати, робити огляд, пізнавати істину на справі» [19, с. 49]. Відповідно до цього, освідування є оглядом, що проводиться з ціллю пізнання чи отримання певної інформації.

Прихильниками концепції розуміння досліджуваної процесуальної дії саме як одного з видів слідчого огляду є, зокрема, такі науковці як Ю.В. Гаврилін, В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько, А. П. Шеремет тощо.

Для прикладу, А. І. Кунтій, досліджуючи тактику проведення освідування осіб, що підозрюються у скоєнні умисного вбивства у стані сильного душевного хвилювання, наводить визначення, про пропонувалось Ю. В. Гаврилінін, відповідно до якого ця слідча дія є різновидом слідчого огляду та складається з огляду тіла живої людини, що проводиться задля встановлення наявності на ньому особливих прикмет, або ж слідів злочину чи тілесних ушкоджень, виявлення стану сп'яніння або інших якостей та ознак, що мають значення для кримінальної справи, якщо для цього не потрібно проводити судову експертизу [36, с. 311-312].

Враховуючи позиції дослідників, А. І. Кунтій також робить висновок про те, що освідування як самостійна слідча (розшукова) дія є різновидом огляду та полягає в огляді живих осіб з метою отримання відповідей та вирішення питань, які мають значення для відповідного кримінального провадження (кунтій 312).

В зазначеному контексті також заслуговує на увагу підхід Є. Д. Лук'янчикова та Б. Є. Лук'янчикова, що розглядали освідування як різновид огляду, що, водночас, виділяється в самостійну дію у зв'язку з наявністю специфічного об'єкта дослідження, а саме – тіла живої людини. Вони також вважають цілком виправданим та доцільним структурне розміщення положень щодо освідування відразу після статей, присвячених окремим видам огляду, як це мало місце у Главі 17 КПК 1960р. розірвання цього ланцюжка у чинному КПК, на їх думку, є помилковим та порушує логічну систему послідовності

опису слідчих дії з врахуванням методів та прийомів, що застосовуються під час їх проведення. Від так, дослідники пропонують розпочати удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства з усунення описаного протиріччя. [40, с. 132].

Певною мірою співзвучний підхід поділяє Р. С. Белкін, проте він, у свою чергу, робить акцент та врахуванні двох видів освідування: слідчого та судово-медичного, перше з який він також відносить до слідчого огляду, а друге – до різновидів судово-медичної експертизи [7, с. 174].

Визначення місця та сутності судово-медичного освідування, в. т. ч. його співставлення та протиставлення судово-медичній експертизі, станом на сьогоднішній день, також є доволі спірним питанням.

Зокрема, А. В. Даниленко та його співавтори, проводячи дослідження деяких проблемних питань освідування осіб, зауважують, що у КПК 2012р. відсутнє таке чітке розмежування видів освідування, як це було зроблено у попередньому кодифікованому акті [18, с. 181]. Так, зі змісту ч.2 та ч.4 ст. 193 КПК 1960р. випливають чіткі критерії цього розмежування, а саме: суб'єкт проведення та документ, що є способом фіксації результатів (протокол, акт, довідка). Вони також звертають увагу на те, що у коментарі до відповідної статті (ст. 241) чинного КПК робиться вказівка на недоречність ототожнення освідування як слідчої дії та освідування судово-медичного, адже проведення першого не передбачає обов'язкової наявності спеціальних медичних знань, а здійснення судово-медичного освідування вимагає кваліфікованої обізнаності у даній галузі, оскільки іде мова про пошук відповідей на питання спеціального роду. При цьому, судово-медичне освідування слід відмежовувати від судово-медичної експертизи, яка проводиться суд-мед експертом відповідно до вимог ст. 242 КПК України, а її результати закріплюються у висновку, що містить інформацію, отриману в процесі дослідження та відповіді на поставлені перед експертом питання [18, с. 182].

Аналізуючи місце судово-медичного освідування серед кримінально-процесуальних дій, С. А. Шейфер стверджує, що воно не може проводитись за

межами суд-мед експертизи, а від так і розглядатись як самостійна слідча дія, тому що обстеження живих осіб шляхом медичного спостереження часто пов'язано з виконанням складних завдань, які вимагають глибоких професійних знань [18, с. 181]. Такого ж висновку, з рештою, доходять і Т.І. Савчук, Л. С. Купріянова, В. О. Гусева.

Позицію зазначеного дослідника поділяють також такі науковці як Є. Д. Лук'янчиков та К. Ю. Чаплинський, вважаючи, що виявити у людини певний стан, наприклад, стан сп'яніння, можливо лише володіючи відповідними профільними знаннями та провівши необхідні дослідження, як це і передбачається при призначенні суд-мед експертизи, в той час як помилково було б розглядати можливість проведення яких-небудь дослідження в контексті проведення освідування. Воно розглядається як різновид освідування лише у разі проведення судово-медичним експертом або лікарем, що, за необхідності, можуть брати участь, для встановлення чи підтвердження факту наявності на тілі людини певних ушкоджень. Якщо ж для отримання відповіді на поставлені питання необхідно провести більш глибоке дослідження об'єкта, то варто призначати судово-медичну експертизу [41, с. 259; 66, с. 395].

На противагу їм, А. Я. Дубинський вважає, що медичні запитання незначного ступеня складності, в. т. ч. такі стан сп'яніння чи інші видимі ззовні зміни, можуть бути вирішені не вдаючись до експертного дослідження.

Як приклад врахування подібних переконань ми можемо розглянути КПК Росії, до норми якого, поряд з іншими цілями проведення освідування, зазначено також встановлення стану сп'яніння або інших ознак чи властивостей, при відсутності потреби проводити експертизу (ч. 1 ст. 179 КПК РФ) [51, с. 123].

Проте, більшість вітчизняних науковців, все ж таки, висловлюють критику з приводу вказаних положень, аргументуючи це тим, що звичайним спостереженням не можливо кваліфіковано констатувати факт наявності у людини стану сп'яніння, оскільки характерні зовнішні ознаки даного стану іноді можуть бути свідченням хвороби, іншого психологічного стану,

наслідком вживання певних препаратів, в. т. ч. медичних. Освідування, в даному випадку, може лише слугувати способом виявлення зовнішніх ознак, що гіпотетично можуть бути свідченням стану сп'яніння, та підставою для призначення відповідної експертизи.

Повертаючись безпосередньо до питання освідування, його сутності та місця серед інших процесуальних дій, варто вказати, що чимало дослідників все ж таки обстоюють позиції його самостійності, тобто визначають освідування як окрему слідчу (розшукову) дію. Серед них такі науковці як В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, С. С. Клочуряк, С. М. Стахівський, А. П. Черненко.

Кардинально інший підхід використовує М. І. Скригонюк, що, опираючись на власне розуміння правового змісту освідування, вважає його ближчим, у процесуальному аспекті, огляду місця події, проте, в той же час, позиціонує його як вид слідчого огляду за предметом проведення [53, с. 58].

Зупинимось детальніше на характеристиці двох зі згаданих слідчих дій, що, згідно позицій вчених, виступають найбільш наближеними за своїм процесуальним значенням: огляду та освідування. Безумовно, будучи віднесеними до категорії слідчих (розшукових) дій, вони об'єднані загальною метою та відіграють роль засобів пізнання та отримання доказової інформації у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Об'єднує їх також спосіб сприйняття та фіксації відповідної інформації: здебільшого це чуттєве, візуальне сприйняття з описом та документуванням отриманих результатів за допомогою технічних засобів. Спільним є загальне процесуальне положення щодо присутності понятих, за виключенням законодавчо регламентованих винятків. Однак, якщо при проведенні освідування їх присутність є обов'язковою, крім випадків безперервної фіксації його перебігу за допомогою відеозапису, а при огляді вирішення питання щодо їх присутності вноситься на розсуд слідчого чи прокурора (крім огляду житла чи ін. володіння особи).

По при це, зі змісту норм чинного законодавства, зокрема ст. 237 та ст. 241 КПК, впливає ряд суттєвих відмінностей, що, на нашу думку, стають вирішальними:

– вичерпно сформульоване завдання освідування є змістовно вужчим, у порівнянні з завданнями та спектром процесуальних правомочностей уповноважених суб'єктів при проведенні огляду. Для прикладу, може мати місце вилучення документів чи речей, що мають значення для кримінального провадження;

– об'єктами огляду можуть бути місцевість, місце події, приміщення як житлового, так і іншого призначення, речі та документи, а освідування – лише тіло живої людини або одяг, що на ній знаходиться;

– суб'єктом проведення огляду, зазвичай, є лише слідчий або прокурор, які, за необхідності, можуть запросити до участі спеціаліста. Щодо іншої дії – освідування – то воно, у визначених випадках, а саме: при необхідності оголення особи протилежної статі, може проводитись лікарем.

– при проведенні огляду також можуть бути присутніми чи запрошеними інші учасники відповідного провадження, зокрема підозрюваний, потерпілий, захисник тощо;

– у контексті освідування доцільно брати до уваги ще і специфіку об'єкта, що підлягає огляду, а від так і враховувати окремі пов'язані з цим аспекти. Мова іде про захист прав людини та недопущення у процесі проведення дій, що посягають на її честь та гідність чи можуть бути небезпечними для здоров'я. Врахування вищевказаного вимагається законодавцем і при вирішенні питання щодо демонстрації зображень чи інших матеріалів, за допомогою яких здійснювалась фіксація виявлених слідів чи прикмет: якщо така демонстрація може тією чи іншою мірою бути образливою для освідуваного, то такі матеріали підлягають опечатуванню та можуть пред'являтися лише суду на стадії судового розгляду.

Так, К. О. Чаплинський, розглядаючи проблемні питання та наукові підходи щодо поняття та сутності освідування, однією із його особливостей

визначає саме те, що освідування певним чином пов'язане та межує з вторгненням у сферу прав та свобод людини і громадянина, а тому вимагає встановлення спеціальної процесуальної форми та належної законодавчої регламентації як окремої слідчої дії [67, с. 452].

Таким чином, беручи до уваги запропоновані підходи та позиції провідних науковців у даній галузі, а також опираючись на букву закону, вважаємо, що освідування, все ж таки, являє собою самостійну слідчу розшукову дію з характерними винятково їй особливостями та процесуальними аспектами проведення. Ототожнення даної дії з оглядом чи трактування як одного з його різновидів лише створює труднощі зі встановленням його сутності та процесуальної приналежності, а відсутність єдиного доктринального підходу, у свою чергу, негативно позначається на практичній стороні застосування відповідних положень.

Що ж до видів освідування, то сучасна редакція норми, на відміну від норми КПК 1960 року, дає можливість ствердно говорити лише про слідче освідування, яке проводиться безпосередньо слідчим або прокурором, і лише у разі потреби може супроводжуватись залученням лікаря чи судово-медичного експерта. Спірним залишається питання щодо судово-медичного освідування як такого, або ж тієї ситуації, коли освідування проводиться лікарем [6, с.183].

На нашу думку, згідно чинного законодавства, лікар та експерт все ж таки не визначаються як самостійні суб'єкти проведення освідування з огляду хоча б на те, що єдиною процесуальною формою фіксації результатів є протокол, складання якого є прерогативою уповноважених суб'єктів органів внутрішніх справ. У зв'язку із цим, вбачаємо певну неоднозначність нормативно-правового регулювання та необхідність приведення у відповідність окреслених положень, зокрема мова іде про ч. 2 і ч.5 ст. 241 КПК України.

Варто зауважити, що Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков, досліджуючи правові та організаційні питання освідування, пропонують взагалі вилучити з даної статті положення про проведення освідування особисто

лікарем [39, с. 90]. Проте, до більш детального аналізу процесуальних аспектів проведення досліджуваної дії ми перейдемо дещо пізніше.

У контексті ж поставленого питання сутності та значення освідування, на нашу думку, не виникає сумнівів з приводу того, що освідування як окрема слідча дія відіграє вагомую роль і у загальній системі засобів одержання доказової інформації. Як попередньо зазначалось, всі слідчі (розшукові) дії, не зважаючи на безпосередню мету кожної з них та відмінності в процесуальному порядку проведення, об'єднані цільовим призначенням – забезпечення кримінального провадження належними та допустимими доказами, а від так мають свої як спільні, так і відмінні риси.

Для прикладу, проаналізуємо такі слідчі (розшукові) дії як «освідування» та «обшук особи». Перш за все, звернемо увагу на об'єкт: у першому випадку, законодавець чітко визначив коло суб'єктів, щодо яких може проводитись процесуальна дія: потерпілий, підозрюваний та свідок, а другому – це може бути фактично будь-яка особа, без жодної прив'язки до її процесуального статусу.

Однак, в той же час, мають місце такі ідентичні імперативні вимоги як:

– проведення виключно особами однієї статі з особою щодо якої проводиться обшук чи освідуваною особою, коли це супроводжується оголенням частин тіла останньої (ч. 5. ст. 236 та ч. 2. ст. 241 КПК України);

– присутність не менш як двох незаінтересованих осіб – понятих. При цьому, якщо при освідуванні допускається варіант виключення з цього правила – безперервний відеозапис ходу дії, – то щодо обшуку такий варіант відсутній (ч. 7 ст. 223 КПК) [3, с. 134].

Повертаючись до відмінностей, варто звернути увагу на нормативний зміст положень щодо суб'єктного складу. Так, ст. 241 КПК чітко визначає суб'єктів, уповноважених проводити освідування, а також єдину та обов'язкову форму прийняття рішення про його проведення – постанова прокурора; в той час, як ч. 5 ст. 236 передбачає, що обшук особи може бути проведено за рішенням слідчого або прокурора, без вказівки, ким саме може проводитись, та

визначення форми об'єктивації такого рішення. Різняться вони також своєю безпосередньою спрямованістю: якщо при обшуку переслідується мета виявлення та вилучення певних предметів, документів, інших цінностей, в. т. ч. і тих, що могли виступати знаряддям злочину, та можуть бути при відповідній особі; то при освідуванні – виявлення та фіксація особливих прикмет самої особи чи слідів злочину, що можуть бути на ній [3, с. 134].

Якщо юридичні підстави проведення слідчих дії, зазвичай, є доволі однозначними та не викликають багатьох запитань, то з фактичними підставами, на нашу думку, ситуація є дещо складнішою. Більше того, саме аналіз фактичних підстав дасть нам можливість побачити повноцінну картину взаємозалежності ряду слідчих дії. Так, певні відомості, виявленні в процесі обшуку, огляду місця події чи навіть отримані під час допиту можуть стати підставою для подальшого проведення освідування. Наприклад, виявлені на місці скоєння злочину сліди рук чи ніг, утворені за допомогою певної речовини (крові, фарби тощо), або ж такі, що зафіксували у собі анатомічні особливості будови особи, що їх залишила, цілком однозначно можуть виступати фактичними підставами для проведення освідування, оскільки частки таких речовин могли залишитись на особі чи її одязі, а згадані особливості будови, в. т. ч. певні вади чи інші візуально помітні фізіологічні особливості, можуть бути встановлені саме завдяки проведенню досліджуваної процесуальної дії. Сліди крові самі по собі можуть виступати свідченням заподіяння певного тілесного ушкодження або бути наслідком боротьби, а від так дають підстави припускати наявність таких ушкоджень на потерпілому, підозрюваному чи іншій особі, у зв'язку з чим вона підлягає освідуванню.

Особливі прикмети чи ознаки можуть бути помічені на тілі особи і у процесі її обшуку, що, в подальшому, зумовлює необхідність проведення освідування задля їх належної фіксації.

Не рідко на практиці можуть траплятися випадки, коли потерпілий чи свідок зуміли помітити певні відмінні риси особи, що вчинила злочин, та повідомляють таку інформацію під час допиту. Саме вона стає підставою для

проведення освідування, при чому як з метою виявлення таких рис, так і з метою перевірки достовірності отриманої інформації.

Простежується також і зворотній зв'язок: результати, отримані в процесі освідування, можуть слугувати підставою проведення обшуку особи, огляду місця події, в. т. ч. повторного проведення останнього, освідування інших осіб. Якщо постає питання про можливість виникнення виявлених інших слідів за конкретних умов, уповноважені особи можуть вдатись до проведення слідчого експерименту.

Досліджуючи питання взаємозв'язку та взаємозамінності освідування (зокрема такого, що проводиться за участі суд-мед експерта) та судово-медичної експертизи, вважаємо необхідним зауважити, що дані дії суттєво різняться як за своїм змістом та процесуальними особливостями проведення, так і обсягом тих дій, що можуть вчинятись в процесі. Так, завдання, що вирішуються в процесі експертизи за своєю суттю вимагають більш глибокого та ґрунтовного аналізу відповідного об'єкта, що, у свою чергу, може здійснюватись лише експертом з відповідним рівнем кваліфікації, а також вимагає спеціальних умов та затрат часу на пошук відповідей на всі поставлені запитання. При цьому жодним чином не іде мова про нівелювання значення освідування як такого. Навпаки, ми хочемо зробити наголос на тому, що розглядати дані дії як аналоги, або ж говорити про можливість замінити освідування призначенням судово-медичної експертизи, було б вкрай поспішним та помилковим. Освідування особи дає можливість у коротший термін виявити ширший спектр ознак та особливостей, що можуть мати доказове значення, запобігши їх можливій втраті та створивши необхідні передумови для подальшого розслідування.

Таким чином, ознайомившись з базовими положеннями доктринальних концепцій та підходів до визначенні сутності та процесуального статусу освідування як слідчої (розшукової) дії, а також провівши порівняльно-правовий аналіз його специфіки поряд з іншими слідчими діями, відповідно до норм чинного законодавства, ми доходимо висновку про те, що освідування –

це самостійна слідча дія, що, маючи чітко визначений об'єкт дослідження, є незамінним засобом забезпечення досудового розслідування доказовою інформацією та відіграє важливе значення серед інших засобів одержання такої інформації.

1.3. Мета та завдання проведення освідкування.

Кожна процесуальна дія, що має місце на тій чи іншій стадії кримінального провадження, завжди переслідує певну мету. Відповідно до визначеної мети формується і спектр завдань, що можуть ставитись та вирішуватись у процесі її проведення.

Усі слідчі (розшукові) дії, як вже зазначалось, об'єднані єдиною загальною метою, що визначає їх цільове призначення як таких, проте, кожна така дія, водночас, має ще індивідуально визначену, притаманну лише їй, мету, та, відповідно, може вирішувати ряд специфічних завдань, що постають перед слідчим на стадії досудового розслідування. Цей факт слугує також одним із критеріїв розмежування даних дій, ідентифікуючи та змістовно наповнюючи кожен з них, а відтак і допомагає відповісти на питання, яку саме дію обрати з огляду на конкретну ситуацію та обставини справи.

У попередньому питанні ми навели ґрунтовні аргументи на користь того, що освідкування є самостійною слідчою (розшуковою) дією, а тому, безсумнівно, має власну мету та покликане вирішувати певне коло завдань.

Норма чинного КПК, що регламентує процесуальний порядок освідкування – ст. 241 – наводить загальну дефініцію освідкування з вказівкою на те, для чого воно проводиться. Проте, законодавець безпосередньо не оперує ані поняттям «мета», ані «завдання», що приводить до змішування та неоднозначного їх використання науковцями, а також зумовлює ряд побутових дискусій з цього приводу. Як наслідок, це призводить і до практичних труднощів з окресленням випадків, в яких доцільно проводити саме цю дію.

Перш за все, варто розкрити сам зміст вказаних понять. Їх тлумачення ми пропонуємо здійснити, опираючись на одинадцятитомний академічний «Словник української мови». Згідно його приписів, «мета» – це те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти, певна ціль. Щодо поняття «завдання» передбачено два значення:

1. Попередньо запланований та необхідний для виконання обсяг роботи;

2. Мета, до якої прагнуть та хочуть здійснити [14, с. 348, 592].

Таким чином, ми бачимо, що це є дві пов'язані між собою категорії, оскільки сутність однієї з них навіть розкривається через іншу. Але, на нашу думку, їхній зв'язок не нівелює того факту, що це, все ж таки, два окремих і самостійних поняття. Мета – це швидше ширше за обсягом поняття, що втілює бажаний кінцевий результат, прагнення отримати який і є стимулюючим фактором для вчинення відповідної дії, тоді як завдання – це, якщо можна так сказати, окремі шаблі чи сходинки, що ведуть до поставленої мети, та, зазвичай, повинні бути реальними та виконуваними.

Повертаючись до вказаної норми закону, вважаємо, що виявлення на тілі особи слідів чи особливих прикмет – це мета, з якою здійснюється така процесуальна дія як освідування (ч. 1. ст. 241 КПК). При цьому зауважимо, що встановлення факту їх відсутності не означатиме, що мета не досягнута. Такого ж висновку доходить у своєму дослідженні С. Ключуряк, зазначаючи, що у такому разі отриманий результат може бути підтвердженням того, що відповідна особа не причетна до скоєння даного злочину[27, с. 26]. Цю позицію поділяє і Т. В. Садова, формулюючи мету освідування як встановлення наявності або відсутності особливих прикмет, слідів, ушкоджень чи інших ознак на тілі особи [50, с. 91].

Ряд науковців, досліджуючи мету проведення слідчих дії, виокремлюють загальну та безпосередню мету, що, на наш погляд, також є цілком раціональним. У такому випадку, вищенаведене твердження висвітлюватиме безпосередню мету освідування. Загальна мета буде дублюватись для усіх слідчих (розшукових) дії, та відтворювати їх цільове призначення – забезпечення провадження по справі доказовим матеріалом. Так, К. О. Чаплинський вбачає загальну мету освідування у з'ясуванні обставин правопорушення та розшуку осіб, що переховуються від слідства [29, с. 9].

Перейдемо до поняття «завдання». Воно може включати в себе певне коло питань, що постають на шляху до бажаного результату і, відповідно, потребують відповіді, чи дій, які необхідно вчинити. Оскільки мова іде не про

довільну, а про чітко регламентовану законодавством процесуальну діяльність, то завданням може виступати здійснення комплексу процесуальних заходів, необхідних для виявлення зазначених особливостей, та фіксація одержаних результатів згідно вимог законодавства. Так, Ю. М. Чорноус висловлював позицію щодо того, що завдання усіх слідчих дій зводиться до забезпечення процесу доказування. Від так, вважаємо доцільно розглядати і завдання освідчування через призму зазначеного твердження.

Загалом, у наукових та навчальних матеріалах можна зустріти як вузьке трактування мети, що не виходить за межі законодавчої норми, так і суттєве розширення її розуміння, включаючи до неї, наприклад, встановлення стану особи, виявлення психічних розладів, інших ознак, що можуть свідчити про її зв'язок з подією правопорушення, тощо. Проте, доречність та коректність такого широкого тлумачення викликає певні сумніви. По-перше, воно є безпідставним з огляду співставлення з буквою закону, по-друге, може негативно позначатись на практичній стороні питання. Підтвердженням останнього вважаємо відсоткові дані, отримані за результатами анкетування, що було проведено такими науковцями як В. І. Галаган та С. С. Клочуряк в рамках дослідження теоретичних та процесуальних аспектів освідчування серед слідчих органів внутрішніх справ. Так, проаналізувавши отримані результати, дослідники дійшли висновку, що лише 18,8 % (а це 83 особи з 441 опитуваних) вірно розуміють мету освідчування відповідно до положень чинного кримінального-процесуального законодавства [19, с. 20-21; 29, с. 27].

На наш погляд, це слугує підтвердженням важливості формування єдиного доктринального підходу, а також ставить питання щодо потреби вдосконалення нормативно-правового регулювання.

Передусім, зазначимо, що певне розширення мети освідчування вже мало місце. Це виявляється при зіставленні відповідних норм діючого КПК України та КПК 1960р.: якщо попередньо законодавці вказували на проведення освідчування лише для виявлення особливих прикмет, то норма закону в чинній

кодифікації доповнена і передбачає також виявлення слідів злочину, що можуть бути на тілі особи.

Враховуючи той факт, що іноді виведення національного законодавства на якісно новий рівень може здійснюватись із врахуванням практики та прогресивного досвіду зарубіжних країн, чи шляхом запозичення та адаптації до наявних умов норм їхнього законодавства, розглянемо відмінні позиції іноземних законодавців з приводу досліджуваного питання. КПК Республіки Білорусь (ст. 206) та КПК Російської Федерації (ст. 179) передбачають, поряд з іншим, що мета освідування охоплює також виявлення тілесних ушкоджень, стану сп'яніння чи інших ознак, що мають значення для справи. Кримінально-процесуальне законодавство Узбекистану розширює та деталізує цей перелік, зазначаючи, що освідування проводиться при необхідності виявити садна, синці, плями, дані про фізичний розвиток, стан алкогольного сп'яніння чи інший фізіологічний стан [6, с. 183].

Висловлюючи думку з приводу оцінки наведених положень, звернемо увагу на «дві сторони медалі»: з одного боку, така детальна регламентація може відчутно полегшувати практичну складову та усувати чимало питань, що виникають у процесі правозастосовної діяльності; з іншої ж – можливість встановлення деяких із числа передбачених ознак за допомогою досліджуваної процесуальної дії підставно піддається критиці. Зокрема, чимало дискусій точиться саме з приводу положення щодо стану сп'яніння, адже за характерними зовнішніми ознаками можливо припустити перебування людини під впливом алкоголю чи наркотичних речовин, однак це швидше являтиме собою лише припущення, а не юридично значимий факт, оскільки однозначне визначення стану людини можливе виключно завдяки проведенню спеціальних досліджень (наприклад, аналізу крові, сечі, тощо) та потребує спеціальних умов та знань. Таким чином, визначення стану людського організму доцільніше відносити до завдань судово-медичної експертизи.

Опираючись на вказані аргументи, дослідники позитивно оцінюють факт відсутності такого формулювання в тексті норми національного законодавства.

Зауважимо, що і ряд російських науковців пропонує вилучити це положення з тексту відповідної норми.

На противагу їм, для прикладу, О. М. Дуфенюк та А. І. Кунтій обстоюють думку, що, задля забезпечення повноти, швидкості та неупередженості досудового розслідування, доречно доповнити таким змістовним словосполученням норму чинного законодавства (а саме – ч. 1 ст. 241 КПК). Як аргумент на користь цього дослідники зазначають, що в результаті аналізу судової практики у справах проти життя та здоров'я людини ними було встановлено, що у близько 54% випадків вчинення таких злочинів підбувається особами саме у такому стані [36, с. 311].

Таким чином, думка з цього приводу залишається неоднозначною.

Отже, станом на сьогоднішній день, відповідно до ч. 1. ст. 241 КПК України, особа може підлягати освідуванню з метою виявлення на її тілі:

- 1) слідів кримінального правопорушення;
- 2) особливих прикмет.

Проаналізуємо зміст даних понять детальніше.

Поняття «сліди» у криміналістичній науці отримало різноманітні трактування, які, загалом, зводиться до розуміння їх у широкому та вузькому значенні. В першому випадку, воно змістовно поширюється на усі навколишні зміни, що були спричинені вчиненням правопорушенням. В другому – трасологічному – це матеріалізовані відображення одного об'єкта на іншому, що можуть проявлятися у виді відбитків, предметів чи речовин, тощо.

Якщо виходити з буквального розуміння термінів, якими ми оперуємо, то сліди – це завжди характерний наслідок, що є відображенням дії чи події, яка мала місце, злочин – це протиправна дія, що спричинює певні наслідки, а, від так, сліди злочину – це матеріальні чи ідеальні відображення, утворені у зв'язку з подією правопорушення.

У контексті досліджуваної процесуальної дії ми розглядатимемо не усі види слідів, оскільки, навіть беручи до уваги подані дефініції, стає очевидно,

що їх може бути надзвичайно велика кількість, а лише ті, що можуть бути добутими чи виявленими в процесі освідчування особи.

Звернемо увагу на те, що М. В. Салтевський, визначаючи сліди як джерела криміналістичної інформації, матеріал для пізнання події злочину, поділяє ці джерела на речові – речі, – та особистісні – люди. Висновок автора базується на тому, що вплив на тканини організму людини проявляється матеріально. Таким чином, до особистісних слідів, на думку вченого, відносяться тілесні ушкодження, сліди зубів та нігтів, які цілком імовірно можуть бути виявленими під час освідчування [53, с. 61].

Розкриваючи у такий спосіб зміст аналізованого поняття, вбачається не доцільним доповнювати норму законодавства вказівкою на мету виявлення тілесних ушкоджень і т. п., оскільки все це охоплюється поняттям «сліди злочину».

Проте, для того, щоб бути виявленими у процесі освідчування, всі ці сліди повинні бути певним чином матеріалізованими та придатними для сприйняття на чуттєвому рівні.

Загалом, сліди, що підлягають установленню в процесі освідчування, можуть бути результатом контакту освідчуваної особи з:

- іншою особою, в. т. ч. з потерпілим: тканинні волокна, залишки волосяного покриву, крові, тощо;
- з твариною: шерсть, укуси;
- з предметом, що виступав знаряддям вчинення злочину. Наприклад, залишки порошу як наслідок використання вогнепальної зброї;
- свідченням перебування людини в певному місці чи в певній місцевості, зокрема, у разі збереження та тілі особи залишків рослинного чи іншого природного походження, що відповідають обстановці на місці злочину.

Беручи до уваги все вищевикладене, ми доходимо висновку, що сліди злочину, які можуть бути виявлені на тілі чи одязі особи, щодо якої проводиться освідчування, є важливим та незамінним джерелом доказової інформації, отримання якої є вкрай необхідним для забезпечення успішності

провадження на стадії досудового розслідування. Тому включення цього у текст норми закону є доречним та виправданим як з точки зору кримінально-правової доктрини, так і з позиції практичної діяльності.

Перейдемо до змісту поняття «особливі прикмети». Дане поняття вже давно знайшло своє нормативне закріплення у законодавстві, проте чіткої конкретизації його змісту ніколи не було. Зважаючи на це, ми можемо припустити, що під «особливими прикметами» можна розуміти все, що яким-небудь чином ідентифікує особу та дає можливість вирізнити її з-поміж інших, і, що дуже важливо, може бути виявлене у процесі освідчення. Адже, цілком очевидно, що говорити про унікальність кожної людини на генетичному рівні, в даному контексті, абсолютно не доречно.

Згідно тлумачного словника, саме поняття «прикмета» розуміється як те, що характеризує кого-, що-небудь, відмітна ознака когось, чогось; особливість [14, с. 832].

У науці криміналістиці значення таких прикмет розкривається через вчення про біологічні чи інші зовнішні ознаки будови тіла людини, а також особливості речей, що перебувають у її постійному використанні [19, с. 26].

Прагнучи деталізувати дане поняття, науковці використовували різні підходи до трактування та класифікації властивостей та якостей людини.

Зокрема, В. Г. Хахановський виділяє два види фізичних якостей, властивих людині:

- 1) анатомічні – відображають зовнішню будову тіла і його окремих частин;
- 2) структурні – виявляють характерні особливості будови тканин організму, виділень, тощо. сюди може бути віднесено зразки волосся, крові, слини тощо [70, с. 295].

Все це може розглядатись як джерела криміналістичної інформації.

При взаємодії людини з навколишнім середовищем чи певними об'єктами матеріального світу відбувається механічне відображення зовнішніх

контурів контактуючої частини тіла на відповідному об'єкті шляхом утворення слідів ніг, пальців і т. п. [35, с. 251].

В. Ю. Шепітька розуміє дані прикмети як особливості, цінність яких полягає у забезпечення можливості ідентифікувати особу за зовнішніми ознаками (шрами, татуювання, родимі плями) [69, с. 143].

Ю. Г. Торбін вбачає у особливих прикметах зовнішній прояв відхилень у анатомічній будові тіла, що придатні для візуального сприйняття і спроможні забезпечити вирізнення відповідної особи [58, с. 236].

Вченими також робиться наголос на тому, що сюди відносяться такі ознаки, які трапляються не часто та здатні відразу привернути до себе увагу. Так, В. О. Маркусь вважає, що це може бути:

- аномальні відхилення росту;
- прояви суттєвих викривлень хребетного стовпа;
- брак чи явні дефекти кінцівок, органів чуття, зубів;
- вроджені чи набуті особливості шкірного покриву: бородавки, родимки, шрами тощо;
- проблеми мовленнєвого апарату [42, с. 354].

Погоджуючись з думками С. Л. Мельника вважаємо цілком раціональним, з огляду на сучасність, включенням до даного переліку слідів пластичних операцій, оскільки проведення останніх неминуче супроводжується залишенням хоч і мінімальних, та все ж таки характерних рубців.

Ведучи мову про набуті зовнішні прояви, що можуть розглядатись як особливі прикмети, окремо зупинимось на татуюваннях. Такого роду візерунки на тілі не відносяться до особливостей анатомічної чи функціональної будови тіла, проте вони також можуть нести у собі певну інформацію про особу-власника, або ж просто виступати характерними засобами її ідентифікації завдяки своєму змісту, художній неповторності, розмірі, місці локалізації тощо.

За своїм походженням це є наслідок ін'єкцій спеціальної фарби у шари шкірного покриву з метою утворення певного надпису, символу чи малюнка. Зважаючи на реалії сьогодення, очевидно, що татуювання як такі не є чимось

рідкісним, унікальним або властивим лише представникам певної професії чи соціальної групи. Якщо раніше такого роду ознаки частіше спостерігались у військовослужбовців чи осіб, пов'язаних зі злочинним світом, то, станом на сьогоднішній день, вони можуть бути у будь-якої пересічної людини. Проте, це жодним чином не усуває їх ідентифікуючу спроможність.

Особлива цінність татуював у даному контексті, на нашу думку, полягає в тому, що імовірність стикнутися з ситуацією виявлення кількох людей з абсолютно однаковими за усіма параметрами татуюваннями надзвичайно мала, а, від так, вони виступатимуть суттєвим носієм доказової інформації.

Окремо зазначимо щодо «кримінальних» татуювань. Тенденція до зображення на тілі певних символічних позначень серед осіб, що відбували покарання у відповідних установах, простежувалась здавна. Особливістю таких татуювань є те, що вони виступають носіями інформації та засобами індивідуалізації особи не лише завдяки факту своєї наявності, а й у зв'язку з власним смисловим навантаженням. Так, кожне із зображень чи символів, що відносяться до даної групи має свій прихований зміст. Більше того, внутрішніми правилами, побутуючими серед представників такої соціальної категорії, не припускалось довільне та безпідставне розміщення на тілі будь-яких з цих позначень [17, с. 28].

Як зазначає А. П. Гель, здійснивши тлумачення змісту «кримінального» тату можна отримати відомості щодо: ієрархічного статусу даної особи у злочинному середовищі чи належність до конкретного злочинного угруповання; її спеціалізації на певній групі злочинів; злочинного досвіду; виду та режиму установи відбування покарання; власних ціннісних орієнтирів, переконань; особистих якостей; ставлення до соціальних, злочинних правил, правопорядку, релігії тощо. Отже, на думку автора, такі татуювання висвітлюють широкий спектр ознак та властивостей особи, в. т. ч. соціального та психологічного характеру [16, с. 9].

Однак, такого роду підтвердження досвіду попередньої злочинної діяльності особи жодним чином не розцінюється як доказ на користь

встановлення чи підтвердження її вини у вчиненні розслідуваного на даний момент кримінального правопорушення, оскільки це б прямо суперечило ч. 1. ст. 88 КПК, що вказує на недопустимість доказів та відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого. Вияв їх на тілі особи у процесі освідчування може слугувати підтвердженням показань свідків чи потерпілих щодо особи-правопорушника і в такий спосіб впливати на формування доказової бази у відповідному провадженні.

То ж, ми вважаємо, що татуювання, у будь-якому разі, охоплюються змістом поняття «особливі прикмети» та підлягають установленню в процесі освідчування.

За для відображення практичної сторони питання, вважаємо доцільним навести відсоткові дані, отримані С. Клочуряком за результатами анкетування, проведеного ним серед слідчих МВС в рамках вищеописаного дослідження. Так, з отриманих результатів випливає, що більше половини опитаних відносять до особливих прикмет такі ознаки зовнішності як татуювання та шрами (60, 1% та 58,3% відповідно). Щодо інших ознак, то родимки і родимі плями включає до цього переліку 38,5% слідчих, фізичні вади – 14,5%, відсутність певних частин тіла – 14,1 %; травми та рубці – 6,8 %. У незначній кількості – менше 5% опитаних – вказували також на сліди опіків, бородавки, тілесні ушкодження, порізи чи синці, колір волосся, будову зубів, а один зі слідчих також відніс сюди і особливості одягу [28, с. 59].

Якщо усі ознаки, безпосередньо пов'язані з тілом людини, з огляду на попередньо наведені нами аргументи та доктринальні положення, не викликають сумнівів та заперечень, то думка щодо останнього – особливостей одягу – є неоднозначною.

Серед науковців висловлюються різні погляди з приводу даного питання. Зокрема, М. Г. Щербакковський вважає, що огляд одягу здійснюється в рамках проведення слідчої дії особистого обшуку, тобто якщо при проведенні освідчування встановлюється необхідність оглянути ще і одяг, то це здійснюється в рамках окремої процесуальної дії. На противагу йому,

С. О. Сафронова висловлює думку, що у разі потреби освідування можна доповнити оглядом одягу.

З нею погоджуються також і В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, С. С. Клочуряк, стверджуючи, що освідуванню підлягає як тіло людини, так і одяг, у якому вона в даний момент перебуває, адже на одязі також можуть зберегтись різного роду сліди, а тому це сприятиме більш повному сприйнятті картини діяння, що мало місце. А їх встановлення та фіксація в процесі однієї слідчої дії, як зазначав Д. Л. Василевський, лише позитивно позначиться на часових та фінансових затратах [61, с. 248-251].

Однак, слідуючи букві закону, включення особливостей одягу до особливих прикмет, що підлягають установленню під час освідування, вважаємо безпідставним, оскільки у ч.1 ст. 241 КПК чітко вказано про виявлення цих прикмет та слідів на саме тілі особи.

Від так, вважаємо можливим розглядати висловлені позиції науковців лише як рекомендації щодо можливого подальшого вдосконалення відповідної норми. Проте, дозволимо собі з цим не погодитись, аргументуючи власну позицію тим, що це виходить за межі сутнісного розуміння освідування як такого, суперечить наявній нормативній регламентації. Прикмети одягу самі по собі навряд чи можуть виступати носіями доказової інформації в даному контексті, а розпізнання особи за цією ознакою має місце в рамках зовсім іншої процесуальної дії.

Висновки до розділу I.

Отже, підводячи підсумки проведеного дослідження фундаментальних теоретичних аспектів визначення сутності та значення освідування як слідчої (розшукової), зазначимо, що необхідність практичного провадження, а, в подальшому, і належної законодавчої регламентації діяльності, що, станом на сьогоднішній день, змістовно охоплюється поняттям «освідування» черпає свої витoki ще з давніх часів.

На національному рівні нормативно-правове закріплення цієї процесуальної дії вперше мало місце в КПК УРСР 1960р., що був чинним до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році. Вказані кодифіковані акти розкривали як зміст досліджуваного поняття, так і основні вимоги щодо його здійснення. Проте, серед науковців та теоретиків продовжували точитись численні дискусії як власне щодо сутності даної дії, так і щодо її місця у загальній системі слідчих (розшукових) дій.

За результатами аналізу доктринальних концепцій та зважаючи на положення чинного законодавства, ми доходимо висновку, що освідування – це окрема самостійна слідча (розшукова) дія, що цілком виправдано посідає належне їй місце серед засобів одержання доказової інформації у кримінальному провадженні. На користь цього свідчить не лише нормативне визначення суб'єктів, уповноважених на її проведення, об'єктів освідування та ряду процесуальних вимог щодо самої процедури проведення і фіксації результатів, а й наявність власної мети й, від так, можливості окреслення відповідного спектру завдань, що можуть вирішуватись завдяки досліджуваній дії. Так, безпосередньою метою освідування виступає вияв на тілі особи слідів кримінального правопорушення та/або особливих прикмет. Це, у свою чергу, досягається завдяки реалізації поточних процесуальних завдань, що підлягають виконання в рамках її проведення.

РОЗДІЛ II

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ: НОРМАТИВНІ ВИМОГИ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ

2.1. Окремі аспекти процесуальної регламентації та учасники освідування.

Проведенню будь-якої слідчої дії передуює виявлення визначених для цього передумов, тобто фактів, що свідчать про доцільність та можливість її проведення у конкретній ситуації, а також виступають критерієм обрання саме тієї чи іншої дії задля забезпечення виконання цілей та завдань кримінального провадження на стадії досудового розслідування. У кримінально-процесуальній доктрині такі факти охоплюються змістом поняття «підстави». Вони мають не лише першочергове значення з точки зору практики застосування цих дій, але і є однією з ознак їх самостійності у загальній системі засобів одержання доказової інформації.

Загальноприйнятим з позиції науки є виокремлення фактичних та юридичних підстав для вчинення будь-якої процесуальної дії. В тому числі це стосується і слідчих (розшукових) дій. Під поняттям «фактичні підстави» прийнято розглядати конкретні відомості, або ж явища об'єктивної дійсності, що є носіями певної інформації, яка може мати доказове значення для відповідного кримінального провадження. Для прикладу, це будь-якого роду сліди, предмети, зміни обстановки на місці злочину, встановлений факт перебування особи в певному місці у визначений час тощо. Загалом очевидно, що таких підстав може бути безліч, а їх виявлення ставиться в залежність від суб'єктивної оцінки ситуації. На противагу їм, юридичні підстави – це вичерпне коло чітко передбачених законодавством умов, яких потрібно дотриматись в імперативному порядку перш ніж перейти до безпосереднього проведення слідчої дії.

Провівши всебічний аналіз поглядів та пропозицій практиків і науковців з приводу підстав проведення слідчих дій, М. А. Погорецький визначив ряд їх загальних суттєвих ознак, а саме:

- 1) вони повинні бути отримані особою, що наділена щодо цього відповідними повноваженнями;
- 2) спосіб отримання повинен відповідати вимогам законодавства;
- 3) закон допускає можливість розглядати їх як підставу для відповідної слідчої дії (юридичні підстави);
- 4) вони впливають на внутрішнє переконання та настановлюють на думку про необхідність їх перевірки, встановлення чи дослідження (фактичні підстави);
- 5) юридичні та фактичні аспекти змістовно та сутнісно поєднуються між собою [45, с. 4-5].

Доповнюючи вказаний перелік, В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, О. М. Калачова та С. С. Клочуряк зазначають, що фактичні підстави є свого роду підґрунтям для юридичних, оскільки саме їх виявлення передуює складанню відповідного процесуального документа [19, с. 45].

Очевидно, що освідування як слідча дія також проводиться за наявності означених підстав. Так, юридичною підставою, згідно ч.2 ст. 241 КПК України, є постанова прокурора, що може бути винесена ним як з власної ініціативи, так і за клопотанням слідчого. Це законодавче положення є новим та відмінним від норми Кодексу 1960р. (ст. 193), згідно якої уповноваженим суб'єктом виступав слідчий.

Зазначимо, що не всі науковці позитивно поставились до цього нововведення. Зокрема, В. В. Топчій та Н. В. Карпенко вважають, що в цілях мінімізації затрат часу та забезпечення ефективності проведення самої процедури доцільно доповнити дану норму, та надати право приймати відповідне рішення, поряд з прокурором, безпосередньо слідчому, так як це передбачено у кодифікованих актах Білорусі, Росії, Казахстану [56, с. 45-47].

Постанова містить усі вихідні дані щодо проведення вказаної слідчої дії та в обов'язковому порядку пред'являється особі, яка підлягає освідуванню.

Перейдемо до фактичних підстав. Тут ситуація є дещо складнішою, адже чіткого припису закону чи вичерпного їх переліку в законодавстві не має і, вважаємо, бути не може. По при це, на нашу думку, їх розуміння є доволі однозначним. Погоджуючись із Є. Д. Лук'янчиковим та Б. Є. Лук'янчиковим, пропонуємо під фактичними підставами проведення освідування розуміти одержання певної інформації чи конкретних відомостей, як достовірного, так і ймовірного характеру, щодо наявності на тілі особи слідів злочину чи особливих прикмет, які можуть мати значення для даного кримінального провадження, в тому числі для встановлення особи-правопорушника. Таких відомостей, загалом, має бути достатньо для того, щоб ґрунтовно вважати проведення відповідної дії об'єктивно необхідним, а її мету – досяжною [38, с. 144].

Як попередньо зазначалось, такого роду інформація може бути отримана і під час або після проведення інших слідчих дій. Що ж до нормативної сторони питання, то передбачити всі можливі підстави вважаємо не лише не доцільним, а й просто не можливим з огляду на варіативність життєвих ситуацій.

Проте, у разі, якщо має місце проведення примусового освідування особи, то ці підстави, на нашу думку, повинні стояти поза всяких сумнівів.

Ще одним із питань, що піднімається та досліджується науковцями у зв'язку з відсутністю з цього приводу імперативної законодавчої настанови, є питання проведення тієї чи іншої слідчої дії повторно. Так, норми чинного Кримінального процесуального кодексу безпосередньо не передбачають скільки разів може проводитись одна і та ж дія в рамках конкретного провадження. Пряма заборона щодо можливості повторного проведення вже вчинюваної дії також відсутня. Від так, вважаємо допустимим припускати таку можливість.

Така позиція отримує схвалення як серед значного числа вчених, так і серед практиків. Проте, при цьому важливо звернути увагу на те, що повторне

проведення освідування, як і будь-якої іншої слідчої дії, можливе лише в певному випадку чи за певних умов. Зокрема, якщо: при первинному проведенні з об'єктивних чи суб'єктивних причин не було досягнуто загальної мети; отримані нові відомості, які потрібно перевірити [36, с. 54].

Однак, у такому разі вже не виникає жодних сумнівів з приводу того, що юридичною підставою його проведення може бути лише вмотивована постанова прокурора.

Продовжуючи дослідження процесуальних аспектів освідування, зауважимо, що проведення слідчих (розшукових) дії, згідно чинного законодавства (ст. 214 КПК), можливе лише після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Виняток з цього правила становить лише огляд місця події у невідкладних випадках. Таким чином, законодавець однозначно визначив заборону проведення освідування до початку досудового розслідування. Проте, в даному контексті хочемо звернути увагу на питання, яку піднімають О. М. Дуфенюк та А. І. Кунтій: як діяти у разі виникнення необхідності в здійсненні освідування на пізніших стадіях процесу, а саме на стадії судового розгляду? Ними виноситься пропозиція внести в коло уповноважених суб'єктів також суддю, що своєю ухвалою може доручити проведення цієї дії слідчому чи прокурору. І, відповідно, доповнити перелік об'єктів освідування процесуальним статусом обвинуваченого [36, с. 312].

Ще однією з передумов проведення слідчої дії освідування, що впливає безпосередньо з тексту норми – ст. 241 КПК, – є відсутність необхідності проводити судово-медичну експертизу. Наголос на цьому робиться для того, щоб чітко відмежувати дані дії на законодавчому рівні залежно від поставленої мети та завдань, що постали в процесі розслідування.

Наступним кроком, досліджуючи процесуальну сторону питання, вважаємо доцільним розглянути суб'єктів, уповноважених проводити освідування згідно чинного законодавства.

Зі змісту ч. 1 ст. 241 КПК України впливає, що освідування може здійснюватись слідчим та(або) прокурором. Щодо повноважень вказаних

суб'єктів, здебільшого, не виникає ані сумнівів, ані заперечень. Більш детального аналізу заслуговують положення ч. 2 ст. 241 КПК. Згідно вказаної частини, поряд з суб'єктом, який безпосередньо проводить освідування (прокурор, слідчий), до участі можуть бути залучені судово-медичний експерт або лікар, у разі необхідності. У разі ж, якщо освідування супроводжується необхідністю оголювати освідувану особу, то це може здійснюватись лише особами однієї статі. У протилежному випадку, як впливає зі змісту норми, це може здійснюватись лише лікарем, а слідчий чи прокурор, що є особами протилежної статі з освідуваним, не мають права бути присутніми [3, с. 134].

Таким чином, як ми можемо побачити, законодавець передбачає можливість проведення освідування особисто лікарем. Від так, видається можливим говорити про розмежування двох його видів: слідчого та медичного (судово-медичного), однак, відсутність чіткої законодавчо регламентації щодо означеного питання є підставою численних наукових суперечок. Адже, як зазначалось у попередньому розділі, Кримінально-процесуальний кодекс 1960р. конкретно вказував на наявність двох видів досліджуваної процесуальної дії, розмежовуючи суб'єктів, уповноважених на проведення та, відповідно, спосіб процесуальної фіксації результатів, тоді як сучасний стан нормативного регулювання з приводу цього є доволі неоднозначним.

У зв'язку з цим, одні науковці, зокрема В. П. Колмаков, розглядає судово-медичне освідування як вид судово-медичної експертизи, що проводиться при необхідності у використанні спеціальних знань з дотриманням процесуальних вимог саме щодо експертних досліджень; інші, наприклад, Б. В. Романюк, наголошують на тому, що воно може проводитись лише слідчим, оскільки це є слідча (розшукова) дія, і не має права проводити інший суб'єкт; Ю. Г. Торбін та Є. В. Баранова наділяють лікаря процесуальним статусом спеціаліста, якщо він виступає суб'єктом, уповноваженим проводити освідування. У свою чергу, В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, С. С. Клочуряк у своєму дослідженні частково піддають критиці кожен із означених підходів та, розглядаючи дану дію саме як

вид освідування, вказують на необхідність доповнення та удосконалення відповідних законодавчих положень [30, с. 356-358].

Провівши порівняльно-правовий аналіз норм чинного КПК та КПК 1960р., а також пропозицій, висловлених дослідниками і науковцями, вважаємо найбільш виваженим та аргументованим розглядати судово-медичне освідування в контексті слідчої дії освідування особи. Також хочемо звернути увагу на те, що задля усунення теоретичних суперечностей та запобігання практичним колізіям доцільно більш детально регламентувати процесуальні аспекти його проведення на законодавчому рівні.

Перш за все, якщо лікар чи судово-медичний експерт виступають безпосередніми суб'єктами здійснення освідування, то вони, очевидно, повинні бути наділені відповідним колом процесуальних прав та обов'язків, а також нести відповідальність за процесуальний порядок проведення та отримані результати. Крім цього, виникає цілком слушне питання щодо порядку залучення даних осіб чи доручення їм проведення досліджуваної процесуальної дії.

Так, у ст. 193 КПК 1960р. було передбачено, що лікар чи експерт проводять судово-медичне освідування за вказівкою слідчого (кпк1960). Проте, у відповідній нормі чинного законодавства цей аспект не визначено та не прописано. Зважаючи на положення ч. 3 ст.110 КПК України щодо форми прийняття процесуального рішення прокурором чи слідчим, погоджуємось з В. І. Галаганом, що визначення виду освідування та доручення його відповідному суб'єкту повинно здійснюватись на підставі постанови, а саме вказуватись у її резолютивній частині [62, с. 111].

В цьому ж контексті більш детально розглянемо питання щодо посадової особи, яка уповноважена приймати таке рішення. Як зазначалось, попередньо, у КПК 1960р., цією особою був слідчий. На противагу цьому, станом на сьогоднішній день, вказана прерогатива закріплена за прокурором. Вважаємо, що така підміна підставно піддається критиці та не відповідає повною мірою вимогам практики. Від так, підтримуємо позицію тих науковців, котрі вбачають

раціональним прийняття такого рішення у кожному конкретному випадку безпосередньо тією особою, що проводить розслідування та, відповідно, пропозицію доповнити ч.2 ст. 241 КПК, надавши право приймати відповідну постанову, поряд з прокурором, також слідчому. При цьому, таке право продовжує реалізовуватись прокурором у тому разі, коли розслідування здійснюється ним особисто, або іде мова про проведення примусового освідування, оскільки забезпечення повною мірою дотримання прав та законних інтересів громадян вимагає, на нашу думку, розгляду цього питання на вищому рівні.

Таким чином, досліджуючи суб'єктний склад процесуальної дії освідування, ми можемо дійти висновку, що визначення особи, яка повинна буде його проводити у кожному конкретному випадку ставиться в залежність від виду даної дії, а також визначеного кола завдань, адже вони можуть потребувати наявності спеціальних знань, у зв'язку з чим передбачена можливість залучення до участі експерта чи лікаря. Ще одним важливим моментом, що береться до уваги, є наявність потреби оголювати освідувану особу, оскільки у такому разі виключається можливість проведення його особою протилежної статі, за винятком лікаря. Варто також зауважити, що на законодавчому рівні жодним чином не визначено, огляд яких частин тіла підпадає під поняття «оголення», а тому це розглядається як суб'єктивна оціночна категорія.

З вищевикладеного також випливає, що лікар може як надавати допомогу при проведенні освідування, тобто приймати участь поряд із слідчим, так і безпосередньо здійснювати дану слідчу дію. З приводу останнього, серед науковців-процесуалістів видається дискусійним питання окреслення кола його процесуальних повноважень. Наприклад, Ю. Г. Торбін вважає, що, у разі покладення обов'язку проведення даної слідчої дії на лікаря, його компетенція визначатиметься слідчим та, відповідно, за обсягом співвідноситиметься з його повноваженнями [59, с. 22-23].

В. І. Галаган та С. С. Клочуряк, навпаки, критикують такий підхід та заперечують можливість покладення законодавчо визначених прав та обов'язків слідчого на іншу особу [15, с. 89].

З іншої точки зору, доцільно звернути увагу на те, що суттєвим упущенням законодавця можна вважати відсутність вказівки на те, яким чином фіксуватимуться його результати, оскільки лікар чи експерт не мають процесуального права на оформлення протоколу. Більш детально питання фіксації результатів освідування буде опрацьовано у наступному розділі.

Однак, на нашу думку, поза всякими сумнівами залишається те, що залучення до процесу освідування судово-медичного експерта або лікаря позитивно позначається на ефективності його проведення та якості отриманих результатів, оскільки слідчий чи прокурор не володіють і не можуть володіти таким широким спектром знань у галузі медицини, анатомії, як відповідні спеціалісти. Останні можуть звернути увагу слідчого на певні непомічені ним анатомічні особливості, описати з медичної точки зору характер наявних тілесних ушкоджень, їх локалізацію, можливі причини виникнення, приблизний час, що минув з моменту їх виникнення тощо. Все це не лише сприяє покращенню роботи слідчого безпосередньо під час виконання даної слідчої дії, але і забезпечує повноту охоплення усіх нюансів, що можуть виступати джерелом доказової інформації.

Зауважимо, що законодавцем не передбачено залучення спеціалістів інших галузей знань, проте, аналіз можливих практичних ситуацій нашою думку про доречність, а іноді навіть нагальну необхідність наявності фаху чи навичок іншого профілю. Зокрема, дослідниками цього питання звертається увага на доцільність залучення спеціаліста у галузі балістики, якщо має місце освідування особи, що підозрюється у завданні тілесних ушкоджень із застосуванням вогнепальної зброї. Це пояснюється тим, що як наслідок її використання на тілі особи, зазвичай, залишається невелика кількість порохових газів, що виділяються при пострілі, та, на перший погляд, можуть бути непомітними.

Так як виявлення слідів злочину – одна з складових мети освідування, то вагому допомогу можуть надати поточні консультації фахівця з трасології, що спеціалізується на дослідженні матеріалізованих слідів та механізму і специфіки їх утворення. Це може допомогти слідчому більш повно відтворити картину події злочину, висунути підставні припущення щодо окремих аспектів події, виявити взаємозв'язок наявних слідів та імовірного джерела їх утворення, умов та обставин процесу слідоутворення тощо.

У випадку освідування учасників ДТП, зокрема особи, потерпілої від зіткнення з транспортним засобом, корисною може видатись оцінка ситуації авто технічним спеціалістом, оскільки, зважаючи на характер утворених слідів, він може сформулювати припущення про конкретний вид автомобіля чи іншого транспорту.

Важливого значення при зіткненні у процесі освідування зі слідами хімічних чи інших схожих речовин може набути допомога спеціаліста у галузі хімії, оскільки він не лише може посприяти процесу їх технічно правильного виявлення та фіксації, а й попередити можливість нараження на небезпеку будь-кого з учасників вказаної слідчої дії.

На практиці у слідчого чи прокурора також можуть виникнути запитання чи труднощі з належною фіксацією виявлених слідів за допомогою різного роду технічних засобів, від так доцільною може бути допомога відповідного спеціаліста [19, 72-73].

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 241 КПК України та викласти її у такій редакції: «Освідування здійснюється на підставі постанови *слідчого*, прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта, лікаря *або іншого спеціаліста*.»

Продовжуючи дослідження даного питання, розглянемо особливості процесуальної регламентації та наукові погляди щодо визначення кола осіб, які можуть підлягати освідуванню.

Згідно чинного КПК (ч. 1 ст. 241) визначено три процесуальні категорії осіб, щодо яких може здійснюватись освідування, а саме: підозрюваний, свідок

та потерпілий. Цей перелік є вузьким у порівнянні з КПК 1960р., оскільки з нього виключено процесуальний статус обвинуваченого. На нашу думку, це безпосередньо пов'язане з тим, що проведення освідування, станом на сьогоднішній день, передбачено лише на стадії досудового розслідування, а обвинуваченим, відповідно до ч. 2 ст. 42 КПК України, є особа, щодо якої обвинувальний акт вже переданий до суду [3, с. 134].

Вказаний нормативний підхід, на думку окремих науковців, не охоплює всіх можливих практичних ситуацій. Так, зокрема, В. М. Тертишин, ставить питання щодо можливості освідування особи, не наділено жодним процесуальним статусом, наприклад, не допитаної як свідок, або ж такої, що в силу свого психічного стану не може виступати ані свідком, ані підозрюваним чи обвинуваченим [67, с. 450].

К. О. Чаплинський, погоджуючись з І.Л. Петрухіна, вважає неприпустимим освідування осіб, що не мають відповідного статусу у конкретній справі [66, с. 140].

Ю.Г. Торбін, С.М. Стахівський, С.А. Шейфер визначаючи процесуальні аспекти освідування, продовжують оперувати в даному контексті статусом обвинуваченого [53, с. 49; 68, с. 136].

На думку таких дослідників, як В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, С. С. Клочуряк та О. М. Калачова на початку досудового розслідування може стояти питання освідування особи, що звернулась із повідомлення щодо скоєння правопорушення, проте не є потерпілим – заявника (ст. 60 КПК). Крім цього, розглядається можливість виступати в якості освідуваного особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Ними також звертається увага та не, що кримінальне процесуальне законодавство деяких країн, зокрема Чехії, Польщі, взагалі не вказує на будь-яке визначення чи обмеження кола осіб, що, з огляду на процесуальний статус, можуть підлягати освідуванню. Від так, за необхідності видається можливим освідування будь-якої особи. Беручи до уваги такий підхід та вважаючи його

цілком слушним, ними вносить пропозиція щодо доповнення відповідної норми КПК України (ч.1 ст. 241) формулюванням «*та інших осіб*» [25, с. 127].

Така пропозиція, на нашу думку, є раціональною та відповідає потребам та вимогам практики.

Процесуальний порядок проведення освідування, відповідно до ч.7 ст. 223 КПК України, також передбачає участь не менш як двох незаінтересованих осіб – понятих. Винятком, як попередньо зазначалось, є лише застосування безперервного відеозапису ходу відповідної слідчої дії.

Окремі особливості, пов'язані із залученням даних суб'єктів, також досліджувались та аналізувались процесуалістами. Зокрема, вирішуючи питання щодо добору відповідних осіб, необхідно брати до уваги власне специфіку самої слідчої дії, оскільки вона пов'язана з оглядом тіла людини, а, від так, певним втручанням у сферу її особистого комфорту. З огляду на це, вважаємо важливим враховувати її морально-етичні міркування, особливо у разі добровільної згоди особи на освідування. На це повинен звертати увагу слідчий, адже саме він вирішує питання залучення понятих.

Так, О. М. Дуфенюк та А. І. Кунтій зауважують, що для запобігання фактору психологічної напруги варто обирати осіб не знайомих, сторонніх для освідуваного, та, водночас, близьких йому за віком [26, с. 44].

Заслуговує уваги також пропозиція В. В. Логінової щодо включення до переліку осіб, яким може заявлятися відвід, також понятих. Так, якщо освідування супроводжується оголенням освідуваної особи, і у останньої наявні сумніви щодо моральних якостей залучених осіб, або ж є підстави вважати, що вони можуть розголосити отримані відомості чи негативно ставляться до особи-освідуваного як такого, правомірним було б передбачити можливість останнього заявляти відвід вказаним особам [19, с. 66].

Загалом, важливою процесуальною гарантією вважаємо передбачену ч. 4 ст. 241 КПК вимогу не допущення жодних дій, що могли б посягати на честь та гідність, чи бути небезпечними для життя та здоров'я освідуваного [3, с. 134].

За для підкріплення дієвості задекларованих положень, вважаємо необхідним, поряд із цим, відразу вказати на можливість оскарження відповідних дій, якщо вони мали місце при проведенні освідування, або ж уповноважений суб'єкт своїми діями вийшов за межі поставлених завдань.

2.2 Можливість застосування процесуального примусу при проведенні освідування.

Зважаючи на конституційне верховенство прав та свобод кожної людини, визнання її фундаментальною соціальною цінністю, очевидно, що досягнення цілей та завдань кримінального судочинства, зокрема і визначених в рамках конкретного кримінального провадження, не може досягатись за рахунок нівелювання вказаних цінностей. Правомірне втручання в сферу особистого життя, загалом, можливе лише у окремих випадках та за умов неухильного дотримання положень чинного законодавства. Принцип презумпції невинуватості слугує ще однією вагомою гарантією повномірного забезпечення прав та законних інтересів особи, не зважаючи на наявність підстав вважати її винною у скоєнні злочину. Від так, безпосередній процес та усі процесуальні аспекти, пов'язані з провадженням досудового розслідування, повинні здійснюватись згідно вимог норм як національних, так і діючих для України міжнародних нормативно-правових актів.

В той же час, реалізація завдань кримінального провадження, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України, вимагає всебічного з'ясування обставин справи та належного опрацювання всіх наявних джерел доказової інформації задля притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

У спектрі окреслених правових принципів особливої уваги заслуговує дослідження характеру та специфіки практичної реалізації тих слідчих (розшукових) дії, що, являючи собою безальтернативний спосіб одержання доказів певного виду, за своєю сутністю граничать на межі посягання на особисту свободу та недоторканість відповідної особи. Однією з таких дій є саме освідування особи.

Порядок та підстави проведення даної процесуальної дії при добровільній згоді освідуваної особи розглянуто у попередньому пункті, та, з точки зору описаної проблематики, не викликають додаткових запитань. Відмінною є ситуація у разі відсутності такої згоди. Таким чином, розглянемо нормативні та

доктринальні підходи до вирішення питання щодо можливості застосування примусу до особи, яка підлягає освідуванню, проте з будь-яких підстав не погоджується на його проведення у добровільному порядку.

Досліджуючи заходи кримінального процесуального примусу як необхідну передумову ефективного розслідування та отримання всіх наявних доказів у процесі його проведення, Ф. М. Кудін відносить до таких заходів і слідчу дію освідування.

Визначаючи, власне, поняття процесуального примусу, більшість авторів погоджуються з трактуванням, запропонованим А. А. Благодир, згідно з яким це – різновид державного примусу та, водночас, метод кримінально-процесуальної діяльності, практична сторона якого розкривається через вплив уповноважених суб'єктів на правосвідомість конкретної особи, не беручи до уваги наявність чи відсутність бажання останньої, задля забезпечення належної поведінки з її сторони під загрозою можливого настання різного роду негативних наслідків [8, с. 34].

На нашу думку, будь-якого роду примус оправдано може мати місце лише тоді, коли відсутні альтернативні шляхи підходу та вирішення ситуації, або ж вони не дали жодних результатів.

Враховуючи важливість забезпечення провадження достатнім багажем доказів для встановлення істини у справі, а також беручи до уваги можливість цілеспрямованого перешкоджання встановленню цієї істини зі сторони окремих учасників провадження, вважаємо виваженим та конструктивним передбачення у чинному законодавстві проведення окремих слідчих (розшукових) дій примусовому порядку. В тому числі, це стосується і освідування особи.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 241 КПК України, якщо особа, після пред'явлення їй постанови про призначення освідування, відмовляється пройти його у добровільно, освідування проводиться примусово [3, с. 134].

Проте, відсутність чіткого визначення на законодавчому рівні порядку, умов та інших супутніх аспектів практичного застосування примусу зумовлює розбіжність поглядів з приводу даного питання. То ж, станом на сьогоднішній

день, продовжують точитись дискусії і щодо можливості та правомірності проведення освідування в примусовому порядку.

Зазначимо, що у науці кримінально-процесуального права зустрічаються цілком полярні погляди: в той час як одні науковці розглядають освідування як захід процесуального примусу, інші ж повністю заперечують його примусовий характер. Проте, на нашу думку, кожна з таких крайніх позицій не є абсолютно істинною та потребує уточнення з посиланням на обставини ситуації, зокрема, перш за все, відмову від добровільної участі.

Погоджуємось з думкою А. А. Благодир, яка, допускаючи можливість застосування присуму, звертає увагу на прогалини нормативно-правової регламентації, адже вважає, що саме це дає підстави піддавати сумніву правомірність дій суб'єктів проведення досудового розслідування [9, с. 125].

У свою чергу, Ю. Г. Торбін зауважує, що у положеннях чинного законодавства нічого не сказано про отримання згоди особи, а тому автор вважає не лише допустимою, а й очевидною можливість застосування примусу [56, с. 48].

Ще однією позицією – Д. Л. Василенка – є поставлення цього питання в залежність від виду освідування, і, відповідно, безпосереднього суб'єкта здійснення.

Проаналізувавши вказані підходи до розуміння поставленого питання, ми доходимо висновку освідування все ж не носить винятково примусового характеру, проте, за певних умов, кримінальне процесуальне законодавство визнає можливим та допустимим його проведення по при відсутність добровільної згоди освідуваного. При чому, такі дії не розглядаються як порушення чи посягання на охоронювані законом права та інтереси відповідної особи.

Продовжуючи більш глибоко вникати в практичну сторону даної проблеми, зупинимось детальніше на визначенні умов, за яких слідчий чи прокурор можуть обґрунтовано та правомірно зобов'язати особу діяти належним чином по при її волю.

Перш за все, вбачаємо доцільним наголосити на необхідності врахування загальної підстави, що слугує передумовою проведення будь-якої зі слідчих дій, визначеної ч. 2 ст. 223 КПК України, а саме: наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети. Не може становити винятку і проведення освідування. Отже, в будь-якому разі, здійсненню даної дії передує встановлення фактичних підстав для його проведення як такого. Сутність та зміст цих підстав розкривалась нами у попередньому розділі. Більше того, якщо стоїть питання необхідності вдатись до примусового впливу, вважаємо, що такі підстави повинні бути поза всякими сумнівами, а поставлена мета не може бути реалізована іншим чином.

Загалом, погоджуємось з висновком І. М. Янченка, який визначає наступні умови проведення примусового освідування:

- 1) достатність фактичних підстав, тобто підстав вважати, що на тілі особи є особливі прикмети або ж сліди злочину;
- 2) ці докази не можуть бути одержані іншим способом, а особа з тих чи інших причин відмовляється від проведення;
- 3) об'єктивні перепони для проведення відсутні, а дії, які належить вчинити, не є небезпечними для особи та її здоров'я [73, с. 87].

Проте, примус – це завжди крайній захід, вдаватись до якого варто лише після вичерпання усього арсеналу інших засобів та способів впливу. Тому, як цілком слушно зазначає С. С. Клочуряк, ще однією важливою передумовою є безрезультатне використання всіх інших методів, в тому числі і спроб переконання особи, схиляння її до добровільного проходження освідування.

Вважаємо, що особа повинна усвідомити, поза всякими сумнівами, обов'язковість та невідворотність відповідного процесу, а також те, що супротив з її сторони лише збільшує затрати часу й може розглядатись як спроба протидії встановленню істини у кримінальній справі. На противагу цьому, добровільна згода мінімізуватиме можливі незручності, пришвидшить процес та забезпечить більш сприятливу у моральному аспекті атмосферу. Задля цього слідчий чи прокурор повинні, перш за все, вжити заходів, щоб

переконати відповідну особу, встановивши з нею належний психологічний контакт, роз'яснивши всі моменти ситуації та забезпечивши гарантію таємниці відомостей, одержаних в процесі розслідування і її особисту безпеку; пояснити підставність поставлених вимог, їх важливість та правомірність. Важливою, на нашу думку, є також недопустимість, за жодних умов, дій, що можуть розглядатись як принизливі, посягати на честь чи гідність особи, бути небезпечними для її здоров'я, оскільки ця процесуальна вимога чітко передбачена окремою частиною норми та стосується усіх випадків проведення освідування (ч. 4 ст. 241 КПК).

В. М. Тертишник доповнює перелік зазначених умов також обов'язковістю присутності лікаря [54, с. 324].

Отже, підводячи підсумки щодо умов, за яких можливе проведення примусового освідування, відносимо до їх переліку наступні:

- 1) встановлені достатні фактичні підстави;
- 2) дотримані усі імперативні вимоги законодавства, в тому числі винесена вмотивована постанова прокурора як нормативно визначена юридична підстава для проведення даної слідчої дії;
- 3) всі можливі дії, спрямовані на переконання та забезпечення добровільної участі відповідної особи не дали потрібного результату;
- 4) дії, що підлягають вчиненню, за своєю суттю та характером є цілком безпечними для життя та здоров'я людини;
- 5) визначена мета проведення є видається досяжною, а відповідні докази – важливими для успішного провадження розслідування та не можуть бути отримані іншим шляхом.

В контексті піднятої проблематики також розглядається питання процесуального статусу суб'єктів освідування і, відповідно, визначення кола осіб, щодо яких можливе його проведення в примусовому порядку. Це зумовлено як потребами практики, так і відсутністю єдності у поглядах представників наукового співтовариства. Так, зокрема, одні з них поширюють цю можливість на всіх, хто, з огляду на процесуальний статус в рамках

конкретного провадження, відповідно до вимог законодавства, підлягає освідуванню: потерпілі, підозрювані, свідки. Інші ж диференційовано підходять до відповіді на поставлене питання, вважаючи можливим застосування примусу лише до підозрюваного чи обвинувачуваного. Заперечення такої можливості у разі необхідності освідувння потерпілого або свідка аргументується тим, що дані особи не вчиняли жодних протиправних дій, а тому не можуть зазнавати обмежень своїх прав та свобод, тим паче всупереч власній волі. Однак, такі прояви гуманізму, на думку багатьох науковців, є недоречними в даній ситуації, можуть позначатися на повноті та якості розслідування, в зв'язку з чим піддаються критиці.

Зокрема, В. І. Галаган, С. С. Клочуряк та ін. у своїй роботі, присвяченій дотриманню прав учасників під час проведення освідування, вважають, що наявний арсенал слідчих засобів повинен мати за мету встановлення всіх фактів, пов'язаних з подією злочину, та отримання всіх можливих доказів у справі. Як відомо, останні можуть не лише свідчити на користь винуватості підозрюваної особи, а й викривати іншу, або ж виправдовувати її і нівелювати підстави підозри. Такі докази можуть бути як на тілі підозрюваного, так і на тілі потерпілого чи іншої особи, а тому нехтування важливістю їх здобуття автоматично суперечитиме належній реалізації права підозрюваного на захист. Зокрема, коли мова іде про інкримінування згвалтування чи заподіяння тілесних ушкоджень, то відсутність характерних наслідків такого посягання та тілі потерпілого дає підстави припускати обмову, безпідставність звинувачень з його сторони чи інсценування події злочину[19, с. 85].

Нейтральний характер досліджуваної правомочності обстоює також І. М. Янченко, зазначаючи, що загальні особливості процесуального порядку проведення не ставляться в залежність від статусу зобов'язаного суб'єкта. Ю. М. Черноус, у цьому ж контексті, оперує принципом рівності всіх громадян, визначеним на найвищому – конституційному – рівні, у зв'язку з чим виключає можливість відмінного підходу при вирішенні питання проведення тієї чи іншої слідчої дії, в тому числі і в примусовому порядку [71, с. 69].

На противагу їм, ряд науковців все ж розширюють перелік умов, за яких можливе примусове освідування таких процесуальних суб'єктів як свідок чи потерпілий. Наприклад, В. П. Шибіко відносить до них клопотання підозрюваного, що відстоює свою непричетність до скоєння насильницького злочину[69, с. 54].; Г. Пічкальова вважає це можливим лише за санкцією прокурова [45, с. 56]; Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є Лук'янчиков пропагують вплив на правосвідомість вказаних суб'єктів шляхом роз'яснення значимості цієї дії для захисту їх же прав та покарання винних осіб [40, с. 131].

Відмінну пропозицію висуває Т. В. Садова. На її думку, юридичною підставою примусового освідування підозрюваного повинна бути ухвала суду. Стосовно інших осіб – потерпілого чи свідка, – то під такою підставою, в обох випадках, також розглядається саме рішення суду, а щодо фактичних підстав, то для потерпілого це повинні бути ґрунтовні підстави сумніватись у правдивості його показань, що можуть бути доведені або спростовані саме фактами, які підлягають виявленню у процесі освідування, а щодо свідка – достатній обсяг відомостей щодо наявності на його тілі слідів чи інших важливих для справи доказів.

В. В. Топчій та Н. В. Карпенко, досліджуючи дане питання, спершу беруть до уваги критерій поділу суб'єктів залежно від безпосередньої наявності інтересу у результатах вирішення справи. При цьому, перша група – група заінтересованих осіб – є неоднорідною, оскільки мотиви, якими керуються потерпіли та підозрюваний, обираючи лінію своєї поведінки, зазвичай, є кардинально протилежними. Від так, різного характеру може набувати їх участь у сприянні розслідуванню. Проте, таке припущення також не є абсолютним. Від так, вчені доходять висновку щодо доцільності уніфікації умов та підстав проведення примусового освідування, не беручи при цьому до уваги процесуальний статус особи-освідуваного [48, с. 56].

Аналізуючи наведені пропозиції та керуючись прагненням рівною мірою забезпечити належну реалізацію прав та захист законних інтересів усіх осіб, принципом процесуально рівності всіх учасників провадження, та задля

запобігання будь-яким можливим зловживанням власним статусом та створенню перешкод на шляху встановлення істини у справі, ми вважаємо правильним поширення вище визначених умов та підстав примусового освідування на усі категорії процесуальних суб'єктів, які можуть піддаватись освідуванню згідно законодавства.

Задля більш повного відображення наявної ситуації та можливих шляхів вирішення вказаного питання, звернемо увагу на підходи, використані законодавцями інших країн. Для прикладу, КПК Латвійської Республіки допускає можливість проведення освідування, у невідкладних випадках, на підставі отримання згоди прокурора. В подальшому, за цим слідує повідомлення слідчого судді (не пізніше наступного робочого дня), який вже вирішує питання чи підставним та законним було його проведення [12, с. 43].

У КПК Республіки Молдова визначено, що у разі незгоди суб'єктів на проведення освідування воно може здійснюватись за санкцією судді на підставі вмотивованої постанови уповноваженої особи органу досудового розслідування, за винятком явного вчинення відповідного правопорушення. У такому разі, освідування проводиться відразу, а потім ставиться до відома і передається матеріали відповідним посадовим особам.

У свою чергу, КПК Російської Федерації в загальному виключає можливість свідка виступати об'єктом примусового освідування, окрім ситуації, коли це потрібно для встановлення правдивості його показань [21].

Таким чином, як ми можемо побачити, кримінально-процесуальна практика та законодавці сусідніх держав також не дійшли єдиної думки у визначенні оптимальної моделі належних дій в даній ситуації. Загалом, їх погляди є одностайними щодо можливості проведення освідування в примусовому порядку, у разі відсутності добровільної згоди осіб, що підлягають освідуванню, проте процесуальний порядок, підстави та коло таких осіб регламентуються по-різному.

З метою забезпечення єдиного застосування норм чинного кримінального процесуального законодавства України при проведенні освідування, в. т. ч. у

примусовому порядку, В. В. Топчій та Н. В. Карпенко вносять пропозицію розроблення міжвідомчої інструкції Міністерства внутрішніх справ, Генеральної прокуратури, Служби безпеки, Державної фіскальної служби, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства юстиції України, у якій детально прописати усі ці процесуальні аспекти [68, с. 31].

Аналізуючи процесуальний примус як такий та поділяючи його на дві категорії: фізичний, що проявляється у формі фізичного впливу на суб'єкт, та психологічний – вплив на волю, інтелектуальну свідомість особи, дані науковці визначають наступний алгоритм діяльності слідчого щодо його застосування у процесі освідування:

- ґрунтовно роз'яснено підставність та законність проведення освідування з посиланням на відповідні норми КПК, важливість даної дії для розслідування та процесуальний порядок його проведення;
- безрезультатно вичерпано всі можливі засоби переконання особи;
- допускається застосування активних заходів впливу, однак, в жодному разі, не перевищуючи при цьому ступінь наявної протидії;
- всі вчинювані дії повинні бути цілком безпечними для життя та здоров'я освідуваного;
- застосування фізичного впливу повинно здійснюватись у відповідності вимогам Закону України «Про Національну поліцію» (статті 42-46 закону);
- здійснюється за обов'язкової присутності судово-медичного експерта або лікаря. Саме зазначені особи, узгоджуючи зі слідчим чи прокурором, встановлюють обсяг засобів, необхідних для безпечного проведення відповідної дії;
- за необхідності, з метою підтримання належного правопорядку, до участі можуть залучатись працівники Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України тощо;
- особі, щодо якої мало місце проведення освідування в примусовому порядку, обов'язково видається копія протоколу, складеного за результатами даної слідчої дії (як це передбачено ч. 5 ст. 241 КПК України) [48, с. 32-35].

Автори вважають, що визначені особливості процесуального порядку, задля їх належного використання на практиці, повинні знайти своє нормативне закріплення у положеннях актів чинного законодавства. Це буде передумовою їх успішного впровадження, в подальшому, і у слідчу практику.

Отже, беручи до уваги напрацювання вітчизняних науковців, а також враховуючи те, що захист особи у рамках кримінального провадження, безумовно, вимагає встановлення всіх фактичних обставин справи, ми доходимо висновку, що проведення освідування у примусовому порядку є можливим та допустимим. Проте, це положення не є абсолютним, та неодмінно повинно ставитись у пряму залежність від конкретних обставин справи, відсутності можливості отримати ті ж докази іншим шляхом та безрезультатності усіх заходів впливу на правосвідомість особи, що підлягає освідуванню, для переконання у безпечності та необхідності вказаної процесуальної процедури.

Висновки до розділу II.

Отже, проведенню слідчої (розшукової) дії освідування, безумовно, передуює встановлення відповідних фактичних та юридичних підстав, що свідчитимуть про доцільність та правомірність її проведення у кожній конкретній ситуації. Вичерпного переліку фактичних підстав освідування, як, зрештою, і будь-якої іншої слідчої дії, у законодавстві немає, однак вважаємо, що в загальному вони охоплюються змістом ч.2 ст. 223 КПК, тобто наявність достатніх відомостей, що свідчать про досяжність поставленої мети. Юридичною підставою, згідно чинного законодавства, є постанова прокурора, проте, провівши порівняльно-правовий аналіз норм діючого КПК ТА КПК 1960р., а також беручи до уваги пропозиції та підходи науковців, ми доходимо висновку про доцільність внесення до переліку осіб, уповноважених приймати таке рішення, також слідчого.

Проблемні питання щодо визначення кола суб'єктів, наділених правомочністю безпосередньо проводити дану дію, на нашу думку, обумовлені відсутністю в законодавстві чітко визначених видів освідування, як це мало місце у попередньому кодифікованому акті. Від так, задля усунення практичних суперечностей вважаємо необхідним, перш за все, усунути дане упущення, а також більш детально регламентувати процесуальні аспекти, пов'язані з проведенням освідування судово-медичним експертом або лікарем. Зокрема, необхідно передбачити яким чином та у формі якого процесуального документа, у такому разі, буде здійснюватись фіксація результатів.

Крім цього, різноплановий характер можливих життєвих ситуацій та обставин події злочину, на нашу думку, для належного виявлення та фіксації усіх слідів вчиненого правопорушення, необхідних для досягнення цілей та завдань досудового розслідування, може вимагати погляду кваліфікованого спеціаліста інших галузей знань, зокрема трасології, балістики, авто техніки, хімії тощо, а тому можливість участі інших спеціалістів також необхідно включити у текст відповідної норми.

Вважаємо, що процес встановлення істини у кримінальній справі в окремих випадках, може зумовити необхідність проведення освідування і на пізніших етапах провадження, зокрема, на стадії судового розгляду. А тому, це також необхідно передбачити на рівні законодавства, а також доповнити перелік об'єктів освідування процесуальним статусом обвинуваченого.

Щодо вольової складової даної процесуальної дії, то, ґрунтовно проаналізувавши широкий спектр теоретичних та практичних аспектів щодо можливості примусового проведення освідування, ми доходимо висновку, що такий характер досліджуваної дії може мати місце, однак при обов'язковому врахуванні визначених нами умов.

РОЗДІЛ III. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ.

3.1. Загальні положення щодо тактичних прийомів та етапів проведення освідування.

Очевидно, що отримання бажаного кінцевого результату чи досягнення фінальної мети будь-якої процесуальної дії напряду залежить від якості та врахування всіх необхідних аспектів при підготовці до її проведення, а також позитивних результатів виконання проміжних завдань, що ведуть до поставленої мети.

Так, практична сторона проведення всіх слідчих (розшукових) дій, визначених згідно з положеннями чинного кримінального процесуального законодавства, безумовно, розкривається через ряд почергових етапів, кожен з яких по своїй суті є невід'ємною передумовою реалізації визначеної мети та, зазвичай, має свої характерні особливості організаційно-технічного, тактичного спрямування. У зв'язку з цим та беручи до уваги потреби практики, криміналістична наука розробила ряд загальних концептуальних положень щодо визначення структурних елементів процесу проведення даних дій.

Досягнення мети та завдань, що стоять перед слідчим, прокурором чи іншим суб'єктом, уповноваженим проводити слідчу дію освідування, на нашу думку, також вимагає чіткого та поетапного підходу до їх вирішення, забезпечення, перш за все, належної підготовки до її проведення, а також визначення та використання специфічних тактичних прийомів їх реалізації. Вкрай важливим є своєчасне обрання належної моделі поведінки та оптимальних шляхів вирішення поставленого питання.

То ж, вважаємо доцільним розпочати дослідження характерних особливостей тактики проведення освідування з аналізу загальнотеоретичних підходів до розуміння внутрішньої структури процесу проведення слідчих дій.

Чимало вітчизняних вчених-криміналістів схиляються до думки, що проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, загалом, проходить у три етапи:

- 1) етап підготовки;

- 2) робочий;
- 3) заключний етап.

Задля порівняння, наведемо також приклад іншої – чотирьохелементної – структури, яка також підтримується рядом науковців, зокрема таких як Р. С. Белкін, Г. І. Прокопенко та ін. Вона включає у себе наступні елементи:

- а) підготовка до проведення слідчої дії;
- б) власне проведення;
- в) фіксація ходу перебігу та отриманих результатів;
- г) проведення оцінки одержаних результатів та визначення міри їх доказового значення у конкретній справі [5, с. 326].

Проте, такий підхід піддається критиці з боку окремих авторів. Так, зокрема, В. І. Галаган, О. М. Калачова, С. С. Клочуряк беруть до уваги те, що метою слідчої дії як такої є виявлення та фіксація доказової інформації, а її оцінка, відповідно, знаходиться вже поза межами окресленої мети, і, у свою чергу, здійснюється з ціллю встановлення належності отриманих доказів, їх допустимості і достовірності. У зв'язку з цим, вони вважають, що оцінка доказів є етапом загального процесу доказування, а не будь-якої окремої слідчої дії [19, с. 88].

Також необхідно погодитись з тим, що не слід допускати змішування чи ототожнення понять «стадії» та «етапи» у досліджуваному контексті, як це подекуди відбувається, адже першим із вказаних понять доцільніше оперувати у тому разі, коли мова іде про кримінальне провадження загалом, а щодо окремих процесуальних дій, в тому числі слідчих – поняттям «етапи», що, будучи певною мірою наближеними за значенням, все ж таки несуть дещо відмінне смислове навантаження [14, с. 345, 556.].

Отже, ми підтримуємо позицію визначення тричленної поетапної структури слідчих (розшукових) дій, зокрема, відповідно, і освідчення.

Піднімаючи питання тактичних особливостей його проведення загалом, зазначимо, що актуальність його дослідження значною мірою обумовлюється тим, що, станом на сьогоднішній день, воно так і не знайшло комплексного

викладу у положеннях криміналістичної літератури, а норми вітчизняного законодавства не також не вирішують усіх супутніх питань та потребують наукового підґрунтя задля єдино правильного підходу до їх розуміння та використання.

Для прикладу, В. О. Маркусь визначає тактичні вимоги щодо проведення освідування, виходячи з розуміння його як виду слідчого огляду та відносить до них:

- єдине керівництво оглядом (в. т. ч. це стосується і його видів);
- своєчасність – необхідність проводити відразу у момент виявлення потреби у цьому;
- об'єктивність та повнота проведення;
- активність дій слідчого, ініціативність та, перш за все, уважність до деталей з його сторони;
- логічна послідовність та методична грамотність дій, зрозуміла для всіх учасників. Повинен бути розроблений чіткий план порядку дій та обрані найефективніші методи, з урахуванням фактичних обставин конкретної події, в рамках якої проводиться відповідна дія;
- за наявності потреби в обов'язковому порядку застосовуються засоби науково-технічного характеру, зокрема, і для фіксації результатів [42, с. 435].

На законодавчому рівні не визначено спектр усіх можливих засобів, використання яких може мати місце при проведенні тієї чи іншої дії, від так, вважається, що це питання виноситься на розсуд слідчого, зважаючи на потреби ситуації та за умови відповідності загальним принципам та етичним нормам, а також їх безпечності для усіх учасників. Для кваліфікованого їх використання чи при потребі спеціальних знань у певній галузі науки чи техніки до участі залучаються відповідні спеціалісти;

- дотримання правил поводження з речовими доказами задля запобігання їх втраті чи пошкодженню.

Врахування усіх вищевикладених вимог оцінюється як обов'язкова передумова реалізації поставленої мети та одержання бажаних результатів.

Даючи оцінку запропонованому підходу та наведеним положенням, піддаємо критиці, передусім, саме трактування освідкування як різновиду огляду і, відповідно, визначення для них єдиних тактичних вимог. Освідкування, на нашу думку, аргументація на користь якої була подана у попередніх розділах, є самостійною слідчою дією з власне характерною лише їй метою, спектром вирішуваних завдань та специфікою отримуваної за її результатами доказової інформації. Отже, якість її проведення також напряду ставиться у взаємозалежність від правильності обраних тактичних прийомів здійснення та не може відбуватись без врахування безпосередньо її особливостей.

Вказані вимоги, беззаперечно, є законодавчо коректними та можуть мати місце, однак потребують уточнення та конкретизації з посиланням на процесуальний порядок та специфіку саме досліджуваної дії.

Розглянемо по чергово кожен з визначених етапів проведення слідчих дій.

Підготовчий етап. Очевидно, що здійсненню будь-якої процесуальної дії передуює вжиття належних заходів щодо підготовки до її проведення. Це можуть бути заходи як загально організаційного, планового, так і технічного чи іншого характеру. Так, на думку Ю. М. Чорноус, проведенню слідчої дії може передувати вирішення таких завдань як:

- визначення мети та, відповідно до неї, конкретних завдань, розробка плану з обранням шляхів їх досягнення;
- проведення аналізу фабули ситуації, учасників та наявної в даний момент доказової та іншої інформації;
- прогнозування можливих варіантів розвитку подій із застосуванням загальних методів криміналістичної техніки та прийомів рефлекторного мислення;
- обрання часу та місця проведення і встановлення граничного строку;
- забезпечення явки всіх визначених учасників, що є необхідними для проведення відповідної дії з огляду на вимоги законодавства та обставини конкретної ситуації, роз'яснення вимог та правим їх можливої і належної поведінки;

- вжиття заходів щодо забезпечення безпечних умов проведення слідчої дії, захисту учасників та речових доказів;
- визначення та обрання тактично оптимальної лінії поведінки суб'єкта проведення та інших уповноважених осіб;
- організація, у разі потреби, взаємодії та можливої допомоги зі сторони інших органів держави, наділених відповідною компетенцією та правомочностями, а також організація такої взаємодії в межах власне підрозділу розслідування тощо;
- створення умов для можливості, при необхідності, застосування різного роду технічних засобів [19, с. 95-96].

Вважаємо також важливим, в даному контексті, не забувати, що проведенню будь-якої дії передують визначення відповідних фактичних підстав. Звідси, на нашу думку, випливає, що, у випадку з освідуванням, має бути визначений відповідний загальний об'єкт, тобто особа, що підлягатиме освідуванню, а також, якщо можна так висловитись, безпосередній об'єкт чи об'єкти пошуку – певні сліди та прикмети, імовірне місце їх локалізації чи обсяг вчинюваних дій, яких може потребувати їх виявлення. Це, у свою чергу, буде визначальним чинником щодо обрання місця, умов проведення, визначення необхідного кола учасників тощо.

Схожу думку обстоює Є. П. Іщенко, що при підготовці до освідування потрібно акцентувати увагу на тому ЩО та ДЕ можна виявити, обстежуючи тіло особи, і, відповідно до цього, визначати час, місце проведення, залучати інших осіб (понятих, лікаря чи експерта) [24, с. 132].

Досліджуючи власне етап підготовки до проведення освідування М. Г. Щербаковський відносить до нього такі дії, які необхідно вчинити:

- 1) зібрати та оцінити вихідні дані, що зумовлюють прийняття такого рішення;
- 2) визначити час з врахуванням необхідності недопущення втрати чи знищення окремих слідів злочину;

3) обрати місце проведення, що, на нашу думку, напряму пов'язано зі встановленням обсягу необхідного втручання і наявних знань, і, від так, визначенням хто саме: слідчий чи лікар, – буде проводити освідування;

4) забезпечення наявності, при потребі, технічних засобів, що можуть знадобитись у процесі пошуку чи для фіксації отриманих результатів;

5) залучення спеціалістів;

6) добір понять [19, с. 96-97].

На думку К. О. Чаплинського, слідчий перед проведенням освідування має вжити заходів щодо:

- прийняття відповідного процесуального рішення про її проведення;
- окреслення спектру питань, які потрібно з'ясувати;
- залучення всіх необхідних учасників;
- визначення часу та місця;
- підготовки засобів технічного характеру;
- обрання тактики проведення;
- роз'яснення усім учасникам їх прав та обов'язків згідно законодавства, інструктажу щодо техніки безпеки тощо;
- складання плану дії. [69, с. 113].

Більш узагальнено підходячи до даного питання, ряд авторів зазначає, що підготовка до проведення досліджуваної дії включає:

- 1) постановлення рішення;
- 2) розроблення плану дій;
- 3) створення всіх необхідних умов для досягнення бажаного результату.

Як стверджує В. І. Галаган, саме вказані напрями діяльності комплексно охоплюють все спектр необхідних дій.

На наш погляд, така загальна картина цілком чітко та лаконічно відтворює процесуальний порядок аналізованого етапу, проте рівень наукового дослідження та об'єктивні потреби практики вимагають більшої деталізації.

Зокрема, процес прийняття рішення – це, безумовно, формалізований процес, нормований та регламентований положеннями чинного законодавства.

Його передумовою є виявлення фактичних підстав, що стоять поза всякими сумнівами, відображають реальні обставини об'єктивної дійсності та вимагають проведення саме тієї дії, що об'єктивується даним рішенням [15, с. 65].

Отже, в даному випадку, виноситься вмотивована постанова прокурора (ч.2 ст. 241 КПК). Хоча, як вже зазначалось в рамках нашого дослідження, необхідно розширити коли цих суб'єктів процесуальним статусом слідчого. Такої ж думки притримується цілий ряд провідних науковців даної сфери.

Загальні нормативно-правові вимоги щодо постанови як одного з видів процесуальних рішень визначені ч.5-7 ст.110 Кримінального процесуального кодексу України. Відповідно до вказаної норми, її змістовна частина структурно складається зі вступної, у якій зазначається коли, ким і де її постановлено, мотивувальної, де викладено фактичні та юридичні підстави для її прийняття, та резолютивної. Саме положення останньої мають найбільш визначальне значення для процесу практичного проведення відповідної дії, оскільки вони безпосередньо відтворюють зміст прийнятого рішення, а також повинні містити вказівку на конкретного суб'єкта проведення, відповідний час та місце [3, с.134].

Приклад постанови про проведення освідування наведено у Додатку 1.

Доцільно зауважити, що, визначаючи кому саме повинно бути доручено проведення освідування, потрібно, перш за все, вирішити питання про вид даної дії: слідче чи судово-медичне, а також встановити чи є необхідність оголювати особу, оскільки це передбачає врахування ряду нормативних вимог щодо уповноваженого суб'єкта проведення. Так, відповідно до ч. 2. ст. 241 КПК України, при наявності такої потреби виключається присутність прокурора чи слідчого, якщо вони є представниками іншої статі, а тому його проведення може бути доручено або слідчому чи прокурору тієї ж статі що і освідуваний, або лікарю, оскільки щодо нього питання статі не ставиться. Оминати такі положення можна лише у тому разі, якщо сам освідуваний не заперечує проти цього.

Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню.

Стратегічно важливим є розроблення плану дій. Це інтелектуальний процес, що вимагає детального ґрунтовного аналізу всіх елементів та обставин події, специфіки об'єктів та явищ, з метою визначення можливих способів та необхідних засобів для досягнення мети розслідування, не допустивши при цьому упущення жодних важливих моментів.

Належне планування є і передумовою повноти проведення освідування та належності отриманих результатів. Він має слугувати базовим підґрунтям вчинення всіх потрібних дій, враховуючи при цьому процесуальний статус особи-освідуваного, його психологічні особливості, якщо про такі відомо, групову належність діяння, щодо вчинення якого ведеться розслідування, вид освідування і його мету. Все викладене з позиції наукової літератури розглядається як дотримання критерію індивідуальності планування. До таких критеріїв, поряд із цим, також відносять динамічність – можливість швидкого корегування, зважаючи на обставини ситуації, без впливу на якість проведення загалом; конкретність та реальність визначених положень. (мон 99)

Найбільш вичерпно та змістовно, на нашу думку, перелік питань, на яких необхідно зосередити увагу при складанні плану освідування на етапі підгодивши до його проведення, визначено В. І. Галаганом та С. С. Клочуряком. Такий перелік включає в себе:

- з'ясування сутності слідів чи прикмет, імовірна наявність яких передбачається на основі отриманих фактичних відомостей у справі;
- обрання ефективних засобів та методів виявлення та фіксації вказаних слідів;

- вирішення питання щодо необхідності наявності спеціальних знань у певній галузі та забезпечення участі відповідних спеціалістів, у випадку потреби;

- встановлення часу та місця проведення;

- визначення найоптимальніших тактичних прийомів, використання яких допоможе досягнути поставленої мети та виконати усі передбачені завдання [28, с. 111-13].

Особливо важливого значення наявність плану дій, яким певною мірою окреслюватимуться і межі освідування, набуватиме у разі проведення даної дії безпосередньо лікарем за відсутності слідчого чи прокурора, так як такий варіант є можливим згідно законодавства. Проте, лікар не володіє профільною компетенцією щодо виявлення та фіксації слідів злочину, а тому визначений план слідчої дії допоможе йому максимально ефективно задіяти власні вміння та навички і оптимальним чином спрямувати їх на реалізацію передбаченої мети.

Останнім, проте, чи не найважливішим моментом на етапі підготовки до проведення слідчої дії є створення для неї усіх необхідних та сприятливих умов. Ці умови стосуються, зокрема, кола учасників, часу та місця проведення, наявності потрібних технічних засобів.

Перш за все, на нашу думку, вкрай важливим є встановлення базового контакту з особою щодо якої вирішується питання про проведення, беручи до уваги її процесуальний статус. З'ясувати, чи не буде особа протирічити проведенню освідування в добровільному порядку, оскільки, в протилежному випадку, стоятиме питання застосування примусових заходів, чи не заявлятиме відводів щодо будь-кого з інших учасників цієї дії, якщо припускається імовірність наявності будь-якого роду підстав для цього. Врахування цих факторів є першочерговим для оптимізації часових затрат та забезпечення, в подальшому, якісного та результативного проходження робочого етапу.

Коло обов'язкових учасників даної дії, як було попередньо розкрито, включає: суб'єкта, безпосередньо уповноваженого на проведення дії; особу-

освідуваного; лікаря, експерта чи іншого спеціаліста, якщо обставини ситуації та питання, що підлягають вирішенню вимагають їх участі чи відповідних консультацій зі сторони обізнаних осіб; поняті (при необхідності).

Хочемо також звернути увагу на положення ч.3 та ч.6 ст. 223 КПК України, відповідно до яких під час проведення слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена присутність осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути будь-яким чином порушені чи обмежені, а у разі проведення такої дії за клопотанням однієї зі сторін справи – особи-ініціатора, чи/та її захисника або законного представника. Проте, останнє може мати місце лише у тому разі, якщо це не унеможлиблюється власне специфікою майбутньої слідчої дії, або ж така особа у письмовій формі сама не відмовилась від участі.

Визначаючи час проведення необхідно враховувати загальну законодавчу заборону проведення слідчих дій у нічний час (ч.4 ст. 241 КПК), за винятком невідкладних випадків, та, водночас, брати до уваги недопустимість, з огляду на прагнення забезпечення виконання цілей та завдань розслідування і одержання усіх наявних доказів, зволікання і відкладання часу її проведення, оскільки це може призвести до природного чи умисного знищення цих доказів.

Місце проведення повинно ставитись у залежність від специфіки та складності дій, вчинення яких передбачається фактичними обставинами справи, а також враховувати стан здоров'я особи, потребу у медичному чи іншому спеціалізованому обладнанні як для виявлення, так і для фіксації виявлених доказів. Щодо останнього, то звідси також впливає потреба забезпечити наявність відповідних технічних засобів для фіксації результатів чи перебігу дії. Це можуть бути фото- чи відео- пристрої, а також засоби, що сприяють процесу виявлення слідів, або необхідні для їх вилучення: оптичні пристрої, світлофільтри, пробірки тощо).

Також необхідно, в обов'язковому порядку, окреслити коло питань, що потребують вирішення.

Отже, підготовчий етап відіграє стратегічно важливе значення, а якість та передбачливість його проведення є визначальними відправними пунктами щодо усього подальшого процесу проходження слідчої дії.

По завершенню підготовчих процедур слідує безпосередньо *робочий етап*. Чинне законодавство не вміщує чітких вимог щодо тактичних прийомів проведення освідування чи детального переліку послідовних дій при ньому. Від так, вирішення цього відноситься на розсуд слідчого чи прокурора, які, у свою чергу, повинні брати до уваги вид злочину, характер обстановки і обставин тощо. У зв'язку з цим, хочемо визначити ряд загальних рекомендацій щодо тактичних прийомів проведення освідування та черговості вчинюваних дій.

Ю. Г. Торбін вважає, що безпосереднє проведення досліджуваної слідчої дії передбачає: по-перше, виконання дій, які передують власне обстеженню тіла особи; по-друге, безпосередній огляд освідуваного; по-третє, належне закріплення перебігу та отриманих результатів [56, с. 34].

Погоджуючись з вказаним автором, Ж. В. Удовенко та С. С. Ключуряк також зазначають, що ряд підготовчих по своїй сутності дій є складовою робочого етапу. До таких дій, зокрема, відносять:

- видалення всіх сторонніх осіб з приміщення, де передбачається проведення освідування;
- забезпечує присутність визначеного кола осіб (всіх учасників);
- перевіряє особисті дані особи-освідуваного;
- оголошує зміст постановленого рішення про проведення освідування;
- доводить до відома мету та завдання вчинюваної дії;
- роз'яснює всім учасникам їх процесуальні права та обов'язки згідно чинного законодавства;
- попереджає присутніх осіб про конфіденційний характер процесу та недопустимість розголошення отриманих відомостей; про кримінальну відповідальність окремих суб'єктів, для яких така участь є виконанням обов'язку; недопустимість дій, що можуть розглядатись як принизливі, завдавати шкоду честі чи гідності, бути небезпечними для здоров'я особи;

– описує загальну процедуру проведення та послідовні дії [21, с. 5].

Перелік цих дій може варіюватись залежно від конкретно ситуації.

На нашу думку, з вказаним переліком, загалом, можна погодитись. Так, за для забезпечення реалізації конституційних принципів, зокрема, неутручання в особисте життя, всі суб'єкти, що не мають відношення до даної процесуальної дії повинні покинути приміщення, у якому, відповідно до протоколу, буде проходити освідування. Необхідно також завчасно попередити можливість появи сторонніх осіб безпосередньо у процесі його проведення. Всі ж учасники, присутність яких визначена необхідною повинні своєчасно бути запрошеними та розміщеними у відповідному приміщенні.

Необхідність засвідчення особистості освідуваного є вкрай важливим як з процесуальної, так і з практичної точки зору, оскільки убезпечить уповноважену особу від можливих помилок, забезпечить належність процедури.

Нормативною вимогою щодо процесуального порядку освідування (ч. 3.ст. 241 КПК) є пред'явлення особі, яка підлягає освідуванню, постанови прокурора.

З огляду на практику застосування, факт ознайомлення із її змістом засвідчується підписом особи у окремій графі цієї ж постанови. Проте, зауважимо, що на законодавчому рівні це жодним чином не регламентовано, але видається цілком логічним та відповідає потребам практики.

Зазвичай, спершу передбачається добровільна процедура проведення освідування, у зв'язку з чим особі обов'язково пропонується пройти освідування в добровільному порядку, роз'яснюється його сутність, завдання тощо. У разі відмови, на нашу думку, доцільно спершу вжити заходів для з'ясування причин відмови, оскільки це може бути зумовлено бажанням приховати сліди злочину чи протидіяти розслідуванню, а, наприклад, особистими причинами морально-етичного характеру, комплексами, страхом, недовірою до будь-кого з присутніх. В такому випадку, можна поставити питання про усунення цих причин і, відповідно, не вдаватись до заходів

процесуального примусу. В будь-якому разі, особа повинна бути поставлена до відома, що освідування може бути проведеним примусово. Умови та правомірність такого характеру аналізувалась нами у попередньому розділі.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що дуже великого значення при цьому набуває встановлення психологічного контакту з особою, що допоможе створити довірливу та сприятливу атмосферу.

Також пропонуємо на законодавчому рівні врахувати практичну необхідність правомочності заявляти відвід понятим, оскільки саме їхній особистісний склад може бути причиною спротиву.

Доведення всім категоріям учасників до відома їх прав та обов'язків, мети та завдань слідчої дії, а особливо факту недопустимості розголошувати отримані відомості чи супутні обставини процедури також, обов'язково, повинні бути складовою робочого процесу. Більше того, погоджуємось з думкою тих науковці, які зазначають, що згода з таким попередженням та взяття на себе зобов'язання їх дотримуватись повинна засвідчуватись підписом цих осіб у вступній частині протоколу даної слідчої дії.

Слідом за дотриманням усіх вимог щодо формальної складової, слідчий, прокурор чи інша особа, що проводить освідування, переходить безпосередньо до огляду тіла особи. На цьому етапі вкрай важливо надзвичайно раціонально віднестись до обрання тактичних прийомів та методів встановлення слідів чи особливих прикмет. Усі дії необхідно вчиняти у такій послідовності, щоб не допустити ані упущення, ані втрати жодного із джерел доказової інформації. Добір таких прийомів, безумовно, ставиться у пряму залежність від ряду факторів, зокрема таких як:

- попередньо наявних фактичних даних, в тому числі і тих, що стали підставою для прийняття рішення про проведення освідування;
- визначеної у конкретному випадку мети;
- різновиду дано процесуальної дії;
- статі освідуваного, його процесуального статусу у справі;
- суб'єкта проведення освідування;

- виду кримінального правопорушення, що розслідується;
- імовірного місця локалізації відповідних слідів чи прикмет на тілі особи;
- особливостей самих слідів [41, с. 29].

Певні з цих факторів можуть виступати вирішальними для конкретно взятого випадку. Однак, ми вважаємо, що, зазвичай, саме комплексне врахування всіх процесуальних аспектів та фактичних обставин є безспірною передумовою належної реалізації визначених завдань та отримання належних доказів.

Розглядаючи алгоритм тактичних дій слідчого чи іншої уповноваженої особи та частково беручи до уваги пропозиції О. А. Борідька та В. В. Логінової, пропонуємо таку варіацію їх послідовності:

1. Загальний огляд особи, в тому числі одягу, що на ній знаходиться, відкритих на даний момент частин тіла, волосяного покриву. При цьому, загальність не виключає ретельності та пильності при його проведенні.

Якщо до участі залучений також експерт або лікар, вони можуть не лише надавати рекомендації слідчому, але і приймати участь в огляді, звертати увагу на особливі деталі, що можуть бути не помітними, на перший погляд, для слідчого, проте мати доказове значення.

2. Якщо завдання освідування не можуть бути досягнуті завдяки лише поверхневому огляду, то за цим слідує огляд одягу, що поступово знімається, та огляд повністю тіла особи, або конкретних його ділянок, якщо з фактичних даних відоме місце локалізації слідів чи особливих прикмет.

Важливо звернути увагу, що не всі сліди можуть бути помітними відразу для людського ока, а тому за для їх спостереження потрібне використання спеціальних технічних засобів. Для прикладу, це можуть бути ультрафіолетові, чи інфрачервоні промені, що допомагають виявити сліди сперми, крові, пороху; рентгенівські промені, що можуть відобразити предмети, розташовані під шкірою тощо. Однак, у разі, якщо передбачається потреба у використанні такого обладнання це повинно братись до уваги ще на етапі підготовки,

оскільки вимагає залучення відповідних спеціалістів та проведення самої дії у медичному закладі, експертній установі тощо.

Проте, застосування таких засобів криміналістичної техніки іноді може бути єдиним способом встановлення наявності таких слідів. Зокрема, ультрафіолетові промені забезпечують можливість виявити сліди татуювань, що віддавались виведенню чи спробі знищення, різні прояви пігментації шкіри у разі попередньої наявності на відповідних ділянках родимих плям і т. п. Інфрачервоні промені можуть виявляти приховані у незначних товщах шкірного погляду сліди, які не можливо встановити звичайним спостереженням.

3. Усі виявлені сліди, прикмети і результати проведеної дії загалом підлягають обов'язковій фіксації згідно вимог законодавства. Це включає як складання протоколу досліджуваної процесуальної дії, так і предметну фіксацію їх за допомогою фото- чи відео- засобів. Останнє, згідно законодавства, здійснюється за необхідності, тобто ставиться в пряму залежність від конкретних обставин та виявлених доказів, а також, в обов'язковому порядку, повинно проводитись з урахуванням нормативної вимоги недопущення дій, що можуть тією чи іншою мірою бути принизливими для честі та гідності особи. Вказані фактори потрібно брати до уваги як при створенні таких знімків, так і при визначенні способів їх зберігання та ознайомлення з ними. Так, враховуючи місце розташування їх на тілі особи, можна уникати фіксації в кадрі обличчя особи, а зберігатись отримані зображення, знімки повинні в опечатаному вигляді і надаватись у доступ виключно суду.

Фактор поваги до честі та гідності особи повинні бути визначальними не лише щодо фіксації результатів, але і при обранні тактично лінії поведінки під час проведення даної дії. Все те, що робить слідчий не повинно завдавати особі крайнього морального дискомфорту, викликати відчуття страху, образи, злості, завдавати суттєво неприємних фізичних відчуттів, супроводжуватись будь-якими коментарями з приводу тіла особи тощо. Крім цього, проведена дія не

повинна призвести до жодних наслідків чи позначитись на здоров'ї особи. Відтак, всі технічні засоби, які використовуються при цьому, повинні за своїми характеристиками бути безпечними та допустимими для застосування в обраних цілях. Для прикладу, виключено використання будь-яких хімічних реактивів, які могли б пошкодити цілісність шкірних покривів.

4. Після проведення загального огляду, як зазначають науковці, особі може бути запропоновано послідовно знімати наявні предмети одягу. При цьому, намірами охоплюється не лише безпосереднє оголення тіла, але і почерговий огляд власне всіх предметів одягу. Так, зауважимо, що ряд вчених, зокрема таких як В. І. Галаган, О. М. Калачова, Ж. В. Удовенко та С. С. Клочуряк відстоюють думку, що освідування як слідча (розшукова) дія, повинно своєю метою охоплювати не тільки огляд тіла особи, але і одягу, що на ній знаходиться в даний момент, виносячи пропозицію включення цього положення в текст норми законодавства, а також, відповідно, передбачити правомочність вилучення окремих із таких об'єктів, у разі виявлення на них відповідних слідів.

Отже, після завершення огляду тіла особи, переходять до огляду одягу. При цьому, у випадку наявності тілесних ушкоджень, що супроводжувались і пошкодженням одягу, зіставляються краї, форма таких пошкоджень. У пошуках доказів особливу увагу слід приділяти обстеженню швів, кишень, складок, де можуть бути прихованими частки об'єктів чи відповідні сліди. Доказове значення може мати і встановлення відсутності певних елементів чи частин одягу, фурнітури, оскільки такі предмети могли бути знайдені на місці події при проведенні його огляду. Береться до уваги і стан самого одягу з врахуванням того, що особа могла здійснювати спроби маскування чи видалення слідів, що потрапили на одяг внаслідок чи під час вчинення злочину. Як предмет одягу огляду підлягатиме також взуття, підошва якого імовірно може зберегти ознаки ґрунтового покриття, контакт з яким мав місце, інші сліди чи мікрочастки об'єктів [58, с. 143-148].

Фіксація ходу та результатів по суті являє собою окремий – заключний – етап проведення слідчої дії. Зупинимось детальніше на визначенні їх тактичних прийомів та нормативних вимог.

Беззаперечно, отримані відомості будуть відігравати доказове значення у справі та зможуть бути використані як для подальшого проведення досудового розслідування, так і під час судового розгляду лише за умови їх належної фіксації. Фіксація полягає у комплексі процесуальних дій слідчого, від яких залежить повнота та об'єктивність проведеної дії загалом. Це нормований законодавством процес, що повинен здійснюватись з дотриманням процесуальних вимог, визначених ст. 104 КПК України. Головним документарним засобом фіксації, згідно вказаної норми, є протокол. Обов'язковість складання протоколу за результатами освідування закріплено і у самій нормі, що регламентує процесуальний порядок проведення даної дії – ч. 5 ст. 241 КПК України.

На рівні наукової та навчальної літератури прийнято виділяти ряд таких вимог, які варто враховувати під час складання протоколу, та характеристик, яким він повинен відповідати:

- 1) точність та послідовна черговість викладу всіх виявлених факторів;
- 2) повнота опису усього встановленого під час освідування і того, що може будь-яким чином мати відношення до справи;
- 3) об'єктивний виклад всього виявленого, не вдаючись до тлумачень, припущень, пояснень тощо;
- 4) чітка цільова спрямованість на виклад винятково обставин та особливостей огляду і отриманих у його процесі даних;
- 5) наявність усіх передбачених законодавством реквізитів та дотримання всіх інших нормативних вимог. Оскільки не дотримання таких формальних вимог не дасть можливості розглядати результати слідчої дії як докази у справі [19, с. 119].

Вважається, що протокол повинен надавати можливість усім, хто ознайомлюється з його змістом в повній мірі уявити картину перебігу слідчої

дії, оглянуті об'єкти та обстановку ситуації, а, від так, містити чіткий опис всього, що мало місце під час проведення відповідної слідчої дії.

На нашу думку, зміст протоколу повинен забезпечувати можливість отримати достовірну інформацію щодо дій слідчого у процесі проведення слідчої дії та точний опис результатів огляду.

Структурно даний документ повинен бути оформленим згідно вимог, передбачених ч. 3 ст. 104 КПК України, та містити вступну, описову та заключну частину [3, с. 121].

В першій з цих частин – вступній – зазначається інформація щодо часі і місця проведення, суб'єктного складу та всіх учасників процесуальної дії, а також засвідчуватись повідомлення їх про застосовувані технічні засоби фіксації та вказуватись їх характеристики.

Окремі науковці вважають таких перелік не повним та вносять пропозиції щодо включення до нього також посилань на фактичні чи юридичні підстави проведення слідчої дії, зазначення чіткого часу її початку та закінчення, умов проведення.

Зауважимо, що аналіз типових прикладів оформлення такого процесуального документа на практиці свідчить про те, що уповноваженими суб'єктами, зазвичай, вказується, з точністю до хвилин, коли розпочато та коли закінчено дію.

Приклад протоколу наведено у Додатку 2.

Факт роз'яснення всім учасникам їх процесуальних прав та обов'язків, а також отримання інформації щодо технічних засобів засвідчується підписати відповідних осіб.

В подальшому, вказується, що особі-освідуваному пред'явлено постанову прокурора про призначення освідування та вирішується питання про наявність або відсутність добровільної згоди.

Таким чином, описова частина містить інформацію щодо умов – добровільно чи із застосуванням примусу, – за яких було проведено освідування. В другому випадку, надзвичайно важливим, на нашу думку, є

прописання усіх попередньо вжитих заходів, що аргументують вимушеність та правомірність примусового порядку. В контексті процесуальних вимог, спрямованих на максимальне забезпечення прав особи, зазначимо, що при примусовому проведенні даної слідчої дії освідуваному видається копія протоколу.

Погоджуємось з думкою тих науковців, які вважають доречним безперервний відеозапис ходу примусового освідування і, відповідно, надання відповідній особі, поряд із копією протоколу, також копію такого відеозапису. Це буде засобом наглядної демонстрації законності дій, що мали місце та знизить імовірність оскарження дії слідчого чи висунення будь-яких безпідставних звинувачень у його сторону.

Таким чином, підтримуємо пропозицію доповнення ч. 5. ст. 241 КПК словосполученням «надається ... *та матеріали відеозапису*».

Описова частина також повинна містити детальний виклад всього, що встановлено проведеним освідуванням. Вкрай важливо, щоб усі виявлені сліди чи особливі прикмети були описані з врахуванням їх морфологічних характеристик, особливостей розмірів, форми, властивостей, місця розташування та всіх інших ознак, що виступають критеріями їх індивідуалізації.

У заключній частині протоколу відображається інформація щодо того, яким чином були зафіксовані сліди або особливі прикмети, у разі встановлення їх наявності: фотозйомка, відеозапис. Якщо мало місце фотографування вказується кількість зроблених кадрів. Обов'язково зазначається чи підлягали вилученню будь-які речі чи інші об'єкти.

Ця частина також може включати письмові зауваження чи доповнення до протоколу, що робляться учасниками та передують підписанню ними даного документа. Засвідчується факт та спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу. В останню чергу його підписує повноважна особа, що склала даний процесуальний акт.

Дослідження практично сторони питання дає підстави припускати, що викладені загальні вимоги не забезпечують в повній мірі єдиного стандарту оформлення вказаного документа, у зв'язку з чим можна зустріти як візуальні варіації щодо форми, так і змістовні відмінності у формі викладу обставин. За для усунення таких можливих розбіжностей пропонується затвердження на рівні відомчого нормативно-правового акта єдиного варіанту стандартного бланка протоколу даної слідчої дії.

Загалом, загальна картина оформлення результатів та, відповідно, складання протоколу освідування у випадку його проведення слідчим чи прокурором є доволі зрозумілою. Більше питань виникає щодо того, як діяти у разі проведення освідування безпосередньо лікарем і за відсутності слідчого, як це визначено можливим при оголенні освідуваної особи протилежної зі слідчим статі. Адже лікар не є суб'єктом, уповноваженим складати протокол. У КПК 1960р. це питання було вирішено таким чином, що результати освідування, проведеного судово-медичним експертом оформлялись актом, а лікарем – довідкою (ст. 193 КПК 1960р.) [59, с. 32].

Станом на сьогоднішній день, такого не передбачено і єдино можливою та обов'язковою формою фіксації є протокол.

Варіант складання його слідчим зі слів лікаря, якщо перший не був присутнім під час проведення самої дії вважаємо вкрай суперечливим як з точки зору практичної сторони, так і з огляду на норми закону. Від так, оптимальним варіантом на разі видається присутність при медичному освідуванні та складання його протоколу виключно слідчим однієї з освідуваних статі.

Щодо фотоматеріалів, які фіксують отримані результати, цілком виправдано прийнято використовувати загальні прийоми та рекомендації як і щодо судової фотографії. Фотографування вважається найбільш універсальним та доступним способом візуалізації виявлених слідів. Проте, можуть мати місце і інші, зокрема такі як відеозапис, замалювання, що відображає особливі прикмети чи сліди-нашарування тощо.

3.2. Тактичні особливості організації освідування при розслідування окремих видів злочинів.

Характерні особливості чи різновиди слідів, що утворюються в процесі чи як наслідок вчинення конкретного злочину, а, від так, виявлення яких можливе під час проведення слідчих (розшукових) дії, за часту, може залежати від виду того кримінального правопорушення, вчинення якого імовірно чи достовірно мало місце.

Зважаючи на це, на нашу думку, є очевидним, що розслідування того чи іншого злочинного діяння, в тому числі і проведення в рамках його досудового розслідування відповідних слідчих дій повинно здійснюватись з врахуванням вказаного фактору та з добором відповідно до нього найефективніших тактичних прийомів та засобів.

Вважаємо, що врахування виду вчиненого злочину при проведенні слідчої (розшукової) дії освідування матиме позитивне значення у наступних аспектах:

- допоможе спрямувати увагу слідчого на пошук певних характерних для такого діяння слідів;
- встановити їх походження при виявленні;
- обрати оптимальні техніко-криміналістичні засоби та заходи для досягнення позитивних результатів проведення слідчої дії.

Беручи до уваги змістовно дотичну теоретичну аргументацію, а також посилаючись на відсоткові показники опитувань посадових осіб слідчих підрозділів, ряд науковців наголошували на необхідності більш детального аналізу таких тактичних прийомів.

Зокрема, А. І. Кунтій проводив дослідження тактики освідування при розслідуванні умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Розглядаючи початковий – підготовчий – етап проведення даної дії автор звертає увагу на особливу важливість присутності, в даному випадку, лікаря чи відповідного експерта, а також на якісний склад понять. Останні можуть посилювати моральний дискомфорт освідуваного чи іншим чином

негативно впливати на його нестабільне психологічне становище. Від так, доходить висновку, що при наявності потреби оголювати особу-підозрюваного та проведення цієї дії лікарем участь понятих не є обов'язковою [41, с. 276].

Щодо робочого етапу, робиться наголос на важливості встановлення психологічного контакту, вжити усіх можливих заходів за для зменшення напруги та уникнення необхідності вдаватись до примусу. По при встановлений примусовий характер досліджуваної дії як такої, вказується на не виправдання в моральної точки зору примусу як такого, а також висловлюється думка, що він може застосовуватись лише особами однієї статі.

Ще одним важливим нюансом, на який звертається увага в контексті проведення освідування, є фіксація його результатів, зокрема, виявлених слідів. Піддається критиці підхід законодавця щодо фото- чи відео зйомки за необхідності та без взяття до уваги згоди на це особи. Таким чином, висловлюється думка, що це допустимо лише за згодою особи, та у тому випадку, якщо сліди можуть з часом зникнути, а ділянки, на яких вони розташовані, не відносяться до таких, які зазвичай прикриті одягом; використовувати деталізовану, масштабну фото зйомку.

При цьому, обов'язковою вважається відео фіксація процесу, адже таким чином буде отримано ще одне свідчення поведінки особи, яке буде важливим при експертному проведенні дослідження на встановлення факту наявності психологічного стану сильного душевного хвилювання.

На практиці проведення слідчої (розшукової) дії освідування також часто має місце при розслідуванні злочинів проти статевої свободи та недоторканості особи. Зокрема, мова іде про згвалтування. Специфіка вчинюваного злочину сама по собі суттєво впливає на моральний стан потерпілого, а тому це обов'язково варто враховувати при підготовці до проведення даної дії, в тому числі при потребі переконати особу до добровільного проходження процедури чи у тому разі, коли особа, що підлягає освідуванню є неповнолітньою.

Щодо технічних прийомів виявлення та фіксації слідів зауважимо, що найбільш розповсюджений їх вид, що може залишитись на потерпілій особі, це

сліди сперми. Зі спливом навіть незначного проміжку часу, такі сліди стають доволі непомітними для людського ока, а тому їх встановлення може потребувати використання спеціальних технічних засобів. Найбільш типовим та ефективним серед них є ультрафіолетове випромінювання. Під впливом цих променів сліди сперми набувають білувато-голубої люмінесценції. Також з огляду на вид вчиненого діяння особливої уваги потребуватиме огляд окремих визначених ділянок тіла та обов'язкової участі лікаря чи судово-медичного експерта, що зможуть кваліфіковано оцінити встановлені при освідуванні відомості та допомогти забезпечити їх належний виклад у положеннях протоколу [19, с. 116].

Доволі типовими слідами, що зустрічаються та з метою виявлення яких може проводитись освідування є тілесні ушкодження. Вони можуть бути як виявом вчинення самостійного складу злочину – умисне заподіяння тяжких/ середньої тяжкості/ легких тілесних ушкоджень, або ж бути супутнім наслідком вчинення іншого насильницького чи навіть необережного злочину. Такі сліди є чи не найбільш різноманітними за своїми можливими проявами та характеристиками. В загальному вони являють собою будь-які порушення анатомічної цілісності тканин організму людини, проте їх конкретний вид може слугувати вагомим свідченням дії конкретного ушкоджуючого фактора, а, від так, допомогти встановити зняряддя злочину.

Так, під час освідування може бути виявлено синці, гематоми, рани різного характеру (рвані, колені, різані тощо). Завжди важливими є їх форма, розмір, колір, місце знаходження. Наприклад, колір синців дає підстави припускати імовірну давність їх виникнення і, відповідно, час заподіяння.

Не менш важливого значення може набувати виявлення слідів у вигляді плям крові, адже вона може належати як освідуваній особі, так і іншій. Належність крові встановлює експертиза, однак, в подальшому, це може зумовити необхідність освідувати іншу особу за для встановлення її причетності до розслідуваного злочину. Зауважимо, що встановлення групової належності можливе і щодо сперми.

Впродовж останніх років науковцями також активно розроблялись особливості та обґрунтовувалась доцільність проведення даної дії при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності.

Зокрема, Д. О. Шумейко досліджував особливості освідування особи при пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Провівши аналіз судової практики, автор доходить висновку, що дана дія проводиться з метою виявлення слідів злочину та відібрання змивів з рук чи одягу відповідної особи. В раках обрано тематики ним також обґрунтовується пропозиція розширення кола можливих об'єктів освідування, оскільки особа, щодо якої пропонується проведення цієї дії, може бути виявлена під час проведення такої специфічної форми контролю як слідчий експеримент на початковому етапі розслідування не бути наділеною відповідним процесуальним статусом [68, с. 195].

Ще одна група злочинів, у провадженні щодо якої може мати місце освідування є злочини у сфері контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів. Зокрема, у разі затримання особи за підозрою у скоєнні такого кримінального правопорушення завдяки застосуванню тактичних прийомів освідування може встановлюватись чи є на особі, її тілі чи одязі частки відповідних речовин чи препаратів, чи є в особи характерні ознаки вживання наркотичних засобів і речовин: сліди ін'єкцій, виразки тощо.

Таким чином, беручи до уваги все вищевикладене, ми доходимо висновку, що слідча (розшукова) дія розслідування може мати широкий спектр застосування наявних тактичних прийомів, які можуть варіюватись залежно від виду правопорушення, безпосередньої мети та наявних обставин.

3.3. Тактика освідування неповнолітніх.

У контексті процесуального порядку проведення даної слідчої дії необхідно також звернути увагу на особливості її проведення щодо окремих категорій осіб, зокрема, неповнолітніх. Останніх по праву можна віднести до найбільш вразливої верстви суспільства, а тому ця процедура щодо них має здійснюватись таким чином, щоб звести до мінімуму можливий негативний вплив на психічне здоров'я неповнолітніх, а також забезпечити дотримання додаткових законодавчо встановлених гарантій щодо них.

Як впливає з викладеного матеріалу, загальна тактика проведення освідування досліджувалась чисельною плеядою вітчизняних науковців, однак, що стосується безпосередньо неповнолітніх, то це питання ще не знайшло належного опрацювання ані на науковому, ані на практичному рівні.

Вважаємо, що загальні вимоги щодо поетапності проведення освідування зберігають свій зміст і в контексті піднятого питання. Більше того, як зазначає С. В. Харченко, дотримання стадій в такому випадку набуває ще більшої гостроти та актуальності. Проте, процесуальний порядок його проведення вимагає врахування особливостей об'єкта освідування [64, с. 227].

Особливої уваги слід приділити суб'єктному складу слідчої дії, адже, на нашу думку, не зважаючи на процесуальний статус особи-неповнолітнього поряд із ним повинні бути присутні захисник або законний представник. У разі відсутності можливості залучити вказаних осіб, з тих чи інших причин, то можливим є припускати участь педагога, а, при потребі, також і лікаря.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що безпосередньому проведенню освідування передують ретельна підготовка, що включає прийняття рішення про вид освідування, вирішення питання про залучення понять, визначення місця та часу проведення, підготовка науково-технічних засобів фіксації хоча та результатів освідування.

Особливу увагу заслуговує, знову ж таки, морально етичний аспект проведення освідування: спершу неповнолітньому, як і будь-якій іншій особі, пропонується пройти освідування добровільно, а в разі відмови – воно повинно

бути проведене примусово. Однак, щодо даної категорії осіб застосування примусу є вкрай небажаним, а в якості методу впливу на цих осіб має бути обране переконання.

Таким чином, лише врахування всіх зазначених особливостей буде передумовою досягнення бажаної мети та результатів. ця ситуація, на нашу думку, станом на сьогоднішній день, вимагає індивідуалізованого підходу до особи-освідуваного та не має достатнього нормативного підґрунтя. У зв'язку з чим вважаємо необхідним більш детально розглянути та розробити на науковому рівні рекомендації щодо тактики проведення освідування неповнолітніх.

Висновки до розділу III.

Отже, освідування особи як слідча (розшукова) дія забезпечить реалізацію поставлених завдань лише за умови поетапного виконання всіх процесуальних вимог, дотримання черговості виконання дій та врахування особливостей і нормативних вимог щодо кожного етапу.

Безпосередньому проведенню освідування повинна передувати ретельна та ґрунтовна підготовка. Цей етап включає в себе широкий спектр дій щодо визначення кола учасників, часу та місця, підготовки всіх необхідних технічних засобів. Прийняте рішення, безумовно, повинно базуватись на реальних та вагомих за своїм змістом підставах, а прийняте рішення об'єктивуватись у формі постанови, що видається прокурором.

Робочий етап освідування передбачає поступовий огляд тіла та одягу особи з детальним описом всіх проведених дій та отриманих результатів. Для цього можуть використовуватись як різноманітні техніко-криміналістичні засоби, так і консультації спеціалістів відповідних галузей знань. Проте, в будь-якому разі, вчинювані дії не повинні посягати на гарантовані на найвищому рівні права та свободи особи, принижувати її честь та гідність, становити загрозу здоров'ю.

Всі особливості процесу освідування, ходу дій, виявлених слідів, особливих прикмет та інші супутні відомості в обов'язковому порядку фіксуються в протоколі освідування, що і є нормативною підставою для підтвердження належності та допустимості отриманих доказів вже на стадії судового розгляду.

Крім цього, прагнучи максимально в повному обсязі реалізувати цілі та завдання досудового розслідування та обираючи найефективніші тактичні прийоми проведення відповідних слідчих дій, в тому числі і освідування, потрібно враховувати вид як кримінального правопорушення, так і специфіку особи-освідуваного.

ВИСНОВКИ

В рамках проведеного дослідження було здійснено комплексний аналіз освідування як слідчої (розшукової) дії, його місця та значення в загальній системі слідчих дій та засобів забезпечення доказової інформації в кримінальному провадженні.

Поставлена мета, а саме: визначення сутності, мети, організаційних і тактичних особливостей проведення освідування, передбачала всебічний огляд положень наукової та навчальної літератури, опрацювання наявної нормативно-правової бази, а також врахування нагальних практичних проблем та питань. Досягнення даної мети здійснювалось за рахунок реалізації поставлених завдань дослідження. У зв'язку з цим, підводячи підсумки, надамо загальний виклад одержаних у процесі дослідження результатів:

1. Поняття «освідування» для кримінально-процесуальної доктрини є не новим. Воно прийшло до нас ще з давніх часів, проте його внутрішній зміст поступово змінювався та еволюціонував: спершу від означення огляду трупів до різновиду слідчої дії огляду, а в подальшому і до позиціонування його як самостійної слідчої (розшукової) дії. Цей процес підтверджується не лише теоретичними концепціями, але і аргументується на основі положень діючих у різні періоди нормативно-правових актів.

Станом на сьогоднішній день досі не усунуто всіх протиріч щодо розкриття його сутності та змісту, проте, беручи до уваги норми чинного законодавства, а також практику його застосування ми вважаємо доцільним розглядати освідування виключно як самостійну ланку у системі засобів збирання доказів.

2. Підтвердженням самостійності досліджуваної дії слугує також наявність власної мети та завдань її проведення. Ці поняття, хоч і видаються змістовно близькими, проте, не є тотожними. Таким чином, мета освідування – виявлення та фіксація слідів злочину та/або особливих прикмет, що мають значення для кримінального провадження. Завдання освідування визначаються

окремо для кожного конкретного процесуального випадку з урахуванням фактичних обставин справи.

3. Як і будь-яка інша слідча дія, освідування здійснюється з чітким дотриманням законодавчих вимог щодо процесуального порядку і тактичних прийомів проведення.

Перед усім, є нормативно визначене коло як об'єктів, так і суб'єктів проведення освідування. Цей перелік не враховує всіх аспектів практичної сторони питання, у зв'язку з чим вноситься пропозиції щодо внесення ряду коректив у текст норми законодавства.

Не менш гостро стоїть питання видів освідування, оскільки сучасний стан нормативно-правового регулювання не дає змоги дати однозначну відповідь на це запитання. Враховуючи всі супутні фактори, вважаємо, що, у разі необхідності, участь судово-медичного експерта або лікаря, є беззаперечною, а, в окремих випадках, обов'язковою. Що ж до можливості здійснення освідування власне вказаними суб'єктами, то ми вважаємо таку ситуацію правомірною, проте її практичне застосування потребує доопрацювання наявної нормативної бази. Зокрема, що стосується способу фіксації результатів.

4. Проведенню освідування, в будь-якому разі, передуює встановлення фактичних та юридичних підстав. Якщо коло перших може бути доволі обширним, то щодо других це питання є доволі предметним. Юридичною підставою виступає постанова прокурора, що в обов'язковому порядку пред'являється освідуваному для ознайомлення.

5. По своїй суті ця дія не є заходом примусу щодо особи, її цільове призначення має зовсім інше спрямування, однак, за наявності викладених нами у дослідженні умов, визначаємо примус допустимим.

Зазначимо, що у ході опрацювання окресленого кола запитань нами брались до уваги як норми чинного Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, так і наводились, для порівняння підхід законодавця КПК 1960 року та законодавців інших країн, таких як Росія, Білорусь, Литва тощо.

Відображаючи практичну спрямованість одержаних результатів, пропонуємо доповнити текст діючої норми КПК (ст. 241):

- процесуальним статусом слідчого як суб'єктом, уповноваженим приймати рішення про проведення освідування (ч. 2 ст.241);
- можливістю, при беззаперечному доведенні доцільності, освідування інших осіб,крім тих, що визначені у ч.1 ст. 241;
- можливістю. За необхідності, залучати спеціалістів інших галузей знань;
- обов'язковою відео фіксацією процесу проведення примусового освідування з видачею копії відеоматеріалів освідуваному.

Також необхідно однозначно вирішити на законодавчому рівні питання щодо видів освідування.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, ми можемо дійти висновку, що освідування особи – це самостійна слідча (розшукова) дія, що має чітко визначену мету та завдання її здійснення, а також встановлений процесуальний порядок, дотримання якого і є належною передумовою досягнення поставлених цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція (Основний Закон) України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Урядовий кур'єр. –1996. – №129-130.
2. Кримінальний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). –2001. –№ 5-26 (зі змінами та доповненнями).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 4 черв. 2014 року [Текст]. – К.: Паливода А. В., 2014. – 328 с.
4. Басиста І. В. Кримінальний процес України: [навч. посіб.] / Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. – К. : Центр учбової л-ри, 2010. – 352 с.
5. Басиста І. В. Прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування : [моногр.] / Басиста І. В. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2011. – 500 с.
6. Бацко И. Н. Сравнительный анализ правил освидетельствования по уголовно–процессуальным кодексам Российской Федерации, Республики Беларусь и Украины / И. Н. Бацко // Вестн. Акад. МВД Республики Беларусь. – 2003. – № 2 (6). – С. 181-184.
7. Біленчук П. Д. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / [П. Д. Біленчук. А. П. Гель. В. М. Салтевський. Г. С. Семаков]. –К. : Міжрегіон. акад. упр. персоналом. 2001. – 216 с.
8. Благодир А. А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Благодир Ангеліна Адамівна. –К. 2009. – 215 с.
9. Благодир А. А. Застосування ч. 1 ст. 193 КПК України в практичній діяльності правоохоронних органів / А. А. Благодир // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: [зб. наук. ст.]. – 2002. – № 10. – С. 124–128.
10. Благодир А. Поняття примусу в кримінальному процесі / А. Благодир // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 2. –С. 143-146.

- 11.Бондаренко О. О. Проблемні питання судово–медичного освідування у кримінальному процесі / О. О. Бондаренко // Право і Безпека. –2010. – № 3 (35). – С. 169-172.
- 12.Борець Т. Поняття та основні ознаки слідчих дій / Т. Борець // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8 (140). – С 125-127.
- 13.Борідько О. А. Освідування та тактика його проведення при розслідуванні умисних тілесних ушкоджень [Електронний ресурс] / О. А. Борідько. В. В. Логінова. – Режим доступу : [radnuk.info/statti/555–kriminalist/14626–2011-01-18](http://radnuk.info/statti/555-kriminalist/14626-2011-01-18).
- 14.Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
- 15.Галаган В. І. Встановлення процесуального статусу окремих осіб, які беруть участь у досудовому провадженні : [моногр.] / В. І. Галаган, О. М. Калачова. – Луганськ : СПД Резніков В. С, 2012. –212 с.
- 16.Галаган В. І. Проблеми визначення слідчих дій / В. І. Галаган // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. –Спец. вип. № 6. – Ч. 3. – С. 5-12.
- 17.Грамович Г. И. Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно–технических средств в раскрытии и расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно–розыскная деятельность" / Г. И. Грамович. – К.. 1989. – 40 с.
- 18.Даниленко А. В. Деякі проблемні питання освідування осіб / Даниленко А.В., Савчук Т.І., Купріянова Л.С., Гусева В.О. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 180-185.
- 19.Дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення освідування : монографія / В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, О.

- М. Калачова, С. С. Клочуряк. – Київ : Центр учбової літератури, 2015. – 160 с.
20. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. Г. Дрозд; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2009. – 17 с.
21. Застосування примусу в процесі освідування / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16lydvpo.pdf>.
22. Зразки бланків процесуальних та інших документів у кримінальній справі : практич. посіб. / [В. Ф. Шевченко, А. А. Осауленко, О. А. Романець та ін.]. – К, 2002. – 180 с.
23. Інструкція про порядок направлення громадян для огляду на стан сп'яніння в заклади охорони здоров'я та проведення огляду з використанням технічних засобів : наказ МВС, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства юстиції України від 24 лют. 1995 р. № 114/38/1536–18 (Нормативний документ МВС, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства юстиції України. Інструкція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0055-95.
24. Іщенко А.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навчальний посібник для вузів / А.В. Іщенко, І.О. Ієрусалимов, Ж.В. Удовенко . – Київ : ЦУЛ, 2007. – 158с.
25. Калачова О. М. Визначення слідчим процесуального статусу осіб, що беруть участь у досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Калачова Ольга Миколаївна. – Луганськ, 2008. – 201 с.
26. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій / О. В. Капліна // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 40-48.

27. Ключуряк С. Мета і завдання проведення освідчування за КПК України / С. Ключуряк // Закон и жизнь. – 2013. – №3. – С. 25-7
28. Ключуряк С. С. Освідчування в системі слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ключуряк Степан Степанович. – К., 2013. – 190 с.
29. Ключуряк, Степан Степанович. Освідчування в системі слідчих (розшукових) дій : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Степан Степанович Ключуряк . – Київ, 2013 . – 19 с.
30. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально–процесуального доказування : [моногр.] / Коваленко С. Г. – К. : Юрінком Інтер. 2011. – 448 с.
31. Криміналістика : підруч. / [Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – [2–ге вид., випр. і доп.]. – К. : Атіка. 2001. – 544 с.
32. Криміналістика : підруч. / [Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін.] ; / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право. 2008. – 464 с.
33. Криміналістика: питання і відповіді: навч. посіб. / [А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін.]. – К. : Центр учбової л-ри. 2011. – 280 с.
34. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
35. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.
36. Кунтій А. І. Тактика проведення освідчування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання / А. І. Кунтій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 2. – С. 310-320.

37. Курта Є. О. Можливості укладання компромісу під час проведення слідчих (розшукових) дій / Є. О. Курта, Г. С. Римарчук // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. – 2015. – № 813. – С. 256-261.
38. Лук'янчиков Є.Д. Захист прав особи в процесі освідування /Є.Д.Лук'янчиков// Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти [текст]: тези VI Всеукраїнської науково–практичної інтернет–конференції, у рамках відзначення Всеукраїнського тижня права, присвяченого річниці проголошення Загальної декларації прав людини та Дню прав людини (Київ, 24 груд. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. –143-145.
39. Лук'янчиков Є. Д. Право особи на недоторканність під час освідування / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Процесуальне та криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в світлі вимог сучасного Кримінального процесуального кодексу України: матеріали Всеукр. наук.–практ. інтернет–конф. 26 лист. 2015 року. – Одеса : ОДУВС, 2015. – С.89-91.
40. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Освідування – засіб інформаційного забезпечення розслідування / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»: Зб. наук. пр. – К. : НАУ, 2014. – 2(31). – С. 131-135.
41. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б. Є. Удосконалення правового регулювання освідування / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.–викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. – Одеса : Фенікс, 2013. – Т. 2. – С. 458-460.
42. Маркусь В. О. Криміналістика : [навч. посіб.] / Маркусь В. О. –К. : Кондор, 2007. – 558 с.

43. Михеенко М. М. Кримінальний процес України / Михеенко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
44. Науково–практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О. А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х.: Фактор, 2013. – 1072 с.
45. Погорецький М. А. Підстави для проведення слідчих дій / М. А. Погорецький // Адвокат. – 2007. – № 10. – С. 3-7.
46. Подопригора А. А. Новый справочник следователя: осмотр, освидетельствование, следственный эксперимент / А. А. Подопригора, В. И. Игнашин. – Ростов н/Д. : Феникс, 2006. – 256 с.
47. Правові та організаційні питання освідування / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15lydopo.pdf>.
48. Рогатинська Н.З. Правова характеристика окремих аспектів освідування особи / Н.З. Рогатинська, І.О. Загорська // Право і суспільство. – 2015. – Вип. 2. – С. 73-78.
49. Савицький Д. О. Захист прав особи при проведенні освідування / Д.О.Савицький // Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України [Текст] : зб. матеріалів наук.–практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. –С. 24-26.
50. Сизова З. Поняття і класифікація повторних слідчих дій / З. Сизова // Юридична Україна. – 2007. – № 7. – С. 90-93.
51. Советский уголовный процесс : [учеб.] / под ред. Б. А. Викторова. – М. : Изд–во Высш. шк. МВД СССР, 1979. – 225 с.
52. Стахівський С. М. Поняття і система слідчих дій / С. М. Стахівський // Проблеми реформування кримінально–процесуального законодавства : вибрані твори. – К : Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. – С. 220-231.

53. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: Науково–практичний посібник / С. М. Стахівський. – К. : Атіка, 2009. – 64с.
54. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі України: дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно–розшукова діяльність" / В.М.Тертишник. –Дніпропетровськ,2010. – 473 с.
55. Топчій В. В. Проблемні питання освідчування і застосування примусу для його проведення / Василь Васильович Топчій // Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції / Василь Васильович Топчій. – Київ, 2014. – С. 18-20.
56. Топчій В. В. Проблемні питання освідчування і застосування примусу для його проведення / В. В. Топчій, Н. В. Карпенко // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – Вип. 1. – С. 43-52.
57. Торбин Ю. Г. Освидетельствование в свете нового УПК РФ / Ю. Г. Торбин // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 54-62.
58. Торбин Ю. Г. Следы и особые приметы на живых лицах: (уголовно–процессуальные и криминалистические аспекты обнаружения и использования)/ Торбин Ю. Г. – М. : Юрлитинформ. 2010. – 391 с.
59. Торбин Ю.Г. Тактика проведения освидетельствования: Методические рекомендации. / ТорбинЮ.Г. – М., 2001. – 28 с.
60. Уголовно–процессуальный кодекс Российской Федерации: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes.
61. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : [підруч.] / Уда–лова Л. Д. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 352 с.

62. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України в питаннях і відповідях : навч. посіб. / Удалова Л. Д. – [2-ге вид., переробл. і доп.]. – К. : КНТ, 2010. – 160 с.
63. Харченко С. В. Особливості освідування неповнолітніх / С. В. Харченко // Актуальні проблеми розслідування злочинів [Текст] : зб. тез доповідей III Всеукр. наук.–практ. конф. (Київ, 1 лип. 2014 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 215-217.
64. Харченко С. В. Тактика проведення освідування неповнолітніх осіб / С. В. Харченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Вип. 3. – С. 225-229.
65. Чаплинська Ю. А. Актуальні проблемні питання застосування примусу при проведенні освідування / Ю. А. Чаплинська // Європейські стандарти кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково–практичної конференції (м. Донецьк, 27 вересня 2013 р.). – Донецьк : ДЮО МВС України, 2014. – С. 140-144.
66. Чаплинський К. О. Актуальні питання примусового освідування / К. О. Чаплинський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 393-398.
67. Чаплинський К. О. Освідування як об'єкт криміналістичного дослідження [Електронний ресурс] / К. О. Чаплинський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 449-453.
68. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С.А. Шейфер. – Издательство «Самарский университет», Самара, 2004. – 227 с
69. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ Шеремет А. П. – К. : Центр учбової л–ри, 2009. – 472 с.
70. Шеремет А. П. Криміналістика: навчальний посібник / А. П. Шеремет. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

71. Янченко І. М. Кримінально–процесуальний примус при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янченко Інна Миколаївна. – Х., 2010. – 238 с.
72. Янченко І. М. Освідування як самостійна слідча дія з ознаками кримінально–процесуального примусу / І. М. Янченко // Вісн. Харк. нац. ун–ту внутр. справ. – 2008. – № 43. – С. 121-127.
73. Янченко І. М. Примусові слідчі дії в кримінальному судочинстві України / І. М. Янченко // Вісн. Харк. нац. ун–ту внутр. справ. – 2008. – № 38. – С. 84-90.